

# ABD ve Türk Dünyası: Washington'un Türk Dünyası Politikasını Anlamak İçin Bir Çerçeve Denemesi<sup>1</sup>

Shatlyk AMANOV<sup>2</sup>

## Öz

Bu makale, resmi söylem ve politikalar bağlamında ABD'nin ortak Türkdilli alana bakışını ve Türk dünyasının hızla değişen stratejik ve ekonomik dinamiklerinin Amerikan çıkarları açısından önemini incelemektedir. Çalışmada, ABD'nin Türk dünyasındaki angajmanlarında stratejik ve ekonomik çıkarların belirleyici olduğu ve buna bağlı olarak konjonktürel, pragmatik ve bölgesel odaklı bir Türk dünyası politikaları izlendiği tezi savunulmaktadır. Bu dünyayı siyaset, ekonomi ve uluslararası ilişkilerinde ayrılmış ve parçalı bir alan olarak gören Birleşik Devletler, Türk dünyasını başta Güney Asya ve Orta Doğu olmak üzere daha geniş bölgesel ve küresel gündem ve denklemlerine eklemleyerek politikalar üretmektedir. Ayrıca, araştırmada Washington yönetimlerinin "Türk dünyası" kavramının siyasi-stratejik tonlar içerecek şekilde kullanımının reddi konusunda tutarlı bir tutum sergiledikleri sonucuna varılmıştır.

**Anahtar kelimeler:** *ABD dış politikası, Türk dünyası, Türk Cumhuriyetleri, Türk dış politikası, Afganistan.*

<sup>1</sup> Bu makale, 21.Yüzyıl Türkiye Enstitüsü tarafından 24-26 Ekim 2014 tarihleri arasında düzenlenen II. Amasya Türk Dünyası Çalıştayı'nda tebliğ olarak sunulmuştur. Çalışma yeni ilaveler yapılarak gözden geçirilmiş ve genişletilmiştir

<sup>2</sup> Dr. Uluslararası İlişkiler Uzmanı. E-posta: shatlyk.amanov@yandex.ru

## **USA and the Turkic World: A Framework for Analysis of American Foreign Policy in the Turkic World**

### *Abstract*

This article reviews the U.S. perception of the Turkic-speaking space in light of the official discourse and policies, as well as the significance of the Turkic world's fast-moving strategic and economic dynamics for the American interests. It is claimed here that the U.S. engagements with the region are largely shaped by Washington's strategic and economic interests and that it pursues a conjunctural, pragmatic and region-oriented foreign policy towards the Turkic world in parallel with those interests. While the Turkic world is seen as disunited and highly fragmented area in terms of its politics, economy and international relations, Washington continues to maintain policies that embed the region within a wider regional, notably the South Asia and the Middle East, and global agendas and policies. The study concludes that the U.S. administrations constantly pursue a coherent policy grounded in the denial of the usage of the "Turkic world" concept with overtly political-strategic tones.

**Keywords:** US foreign policy, Turkic world, Turkic Republics, Turkish foreign policy, Afghanistan.

## 1. Giriş

Uluslararası ilişkilere ve küresel dünya politikalarına egemen olan temel konu ve sorun alanlarıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politika öncelikleri ve gündemleri arasında yakın bir ilişki ve etkileşim vardır. Kuşkusuz ABD'nin Türk dünyasıyla ilişkilerini ve bu dünyaya yönelik izlediği politika(lar)ı bu etkileşimin bir parçası olarak okumak mümkündür. Bununla birlikte dünyanın neredeyse tüm bölgelerine yönelik politikalar üreten Birleşik Devletler'in Türk dünyası kavramıyla yan yana kullanımı ender görülür. Akademik literatürde ve basın dünyasında, yekpare bir aktör ve/veya analiz düzeyi olarak Türk dünyasının Amerikan dış politikasındaki yerini ve Washington'un bu dünyaya yönelik izlediği politika(lar)ı ele alan çalışmaların sayısı da son derece azdır.

Bu özellikle Amerikan bilim dünyası açısından dikkate alınması gereken bir durumdur. ABD'de Türkoloji, Türk dili, Ural-Altay dilleri ve bölgeleriyle ilgili çalışmalar II. Dünya Savaşı sonrası dönemde hızla artmasına rağmen, siyaset bilimcilerin ve uluslararası ilişkiler uzmanlarının bir bölgesel blok olarak Türk dünyasına yönelik ilgisi çok zayıf kalmıştır.<sup>3</sup> Ayrıca ABD'de Türk çalışmaları, 'Şarkiyat' incelemeleri olarak bilinen ve Doğu'nun 'din'inin (İslam) incelenmesini amaçlayan genel alanın parçası olarak gelişmiştir.<sup>4</sup> Yine de, özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türk dünyasının jeopolitik değeri konusunda az sayıda da olsa önemli çalışmalar yapıldığını belirtmek gerekiyor.<sup>5</sup> Öte yandan Türkçe (ve hiç kuşkusuz Rusça ve Çince) akademik literatürde "Türk dünyası"nın uluslararası ilişkileri üzerine yapılan araştırma ve çalışmaların sayısı görece zengindir ki bunun anlaşılabilir pekçok sebebi vardır. Konuyla ilgili Türkçe akademik literatürdeki çalışmalar ağırlıklı olarak jeopolitik teoriler ekseninde bir okumaya dayanmaktadır.<sup>6</sup> Sözü edilen çalışmaların büyük bir çoğunluğu Birleşik

<sup>3</sup> Daha geniş bilgi için bkz.: Metin Ekici, "ABD'de Türkoloji Çalışmaları ve Problemleri", *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara, 2007; Erol Sakallı, *Amerikan Bilim Dünyasının Türk dünyasına Bakışı: Indiana Üniversitesi'nde Türk Kültürü Üzerine Yayınlanan Eserlerin Analizi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

<sup>4</sup> Kemal H. Karpat, "ABD'de Arap ve Türk Araştırmaları: İşbirliği Olanakları," *Osmanlı'dan Günümüze Ortadoğu'da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 73-87.

<sup>5</sup> Bunların başında Graham E. Fuller ve Ian O. Lesser'in editörlüğünde hazırlanan *Turkey's New Geopolitics: from the Balkans to Western China* (Westview Press, 1993) isimli çalışma gelmektedir. Diğer önemli çalışmalar için bkz.: Ralph W. Feneis, *Pan-Turkism, Turkey, and the Muslim Peoples of the Former Soviet Union: a Modern Problem in Historical Context*, U.S. Army War College, Carlisle, PA, 1992; Ali Banuazizi ve Myron Weiner (der.), *The New Geopolitics of Central Asia and Its Borderlands*, Bloomington, IN: Indiana University Press, 1994; Jacob M. Landau, *Pan-Turkism: from Irredentism to Cooperation*, 2nd edition, Bloomington, Indiana University Press, 1995; David Menashri (der.), *Central Asia Meets the Middle East*, London: Cass, 1998.

<sup>6</sup> Örneğin bkz.: Ramazan Özey, *Merkezi Türk Hakimiyeti Teorisi*, 21. Asır Yayınevi, Ankara, 2010; Burak Karakuş, *Yeni Jeopolitik Dengeler ve Türk Dünyası* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),

Devletler'in Türk dünyası politika(lar)ı ve algısını anlamak açısından çözümleyici bakış açıları sunsalar bile, yeni dönemin karmaşık ve çok boyutlu gelişmelerini açıklamakta yetersiz kaldığı için eleştirilmiştir.<sup>7</sup>

Amerikan akademi ve yazın dünyasının ilgisizliğine, Washington'un resmi söylem ve politikalarında Türk dünyası adı altında bir bölgeye, coğrafyaya, alana veya bir "dünya"ya neredeyse hiç yer verilmediğini eklemek gerekiyor. Bu tespit, Türk dünyası diye bir dünyanın olmadığı anlamına gelmemektedir. Aksine Türk dünyasının bir sosyolojik, kültürel, dilsel ve tarihsel karşılığı, coğrafyası ve zemini vardır. Ancak ABD'nin uluslararası ilişkilerinde, bu dünyanın yekpare bir politik, ekonomik ve stratejik karşılığı bulunmamaktadır. Hatta denebilir ki Türk dünyasının ortak bir 'stratejik-ekonomik mekanı'<sup>8</sup> olmadığından Amerikan yönetimleri bu dünyanın farklı unsurlarına karşı farklı politikalar izlemişlerdir. Washington yönetimlerinin Türk dünyasına baktıklarında gördükleri şeyin herşeyden önce (i) bu dünyanın hemen yanbaşı ve/veya içerisinde yer alan büyük (nükleer) güçler (Rusya, Çin ve Hindistan), (ii) sorun alanları (Afganistan savaşı, İran'ın nükleer programı, Dağlık Karabağ sorunu, Kıbrıs meselesi, Kürt sorunu vb.) ve (iii) Amerikan çıkarlarını şu veya bu şekilde etkileyen yerel, bölgesel ve küresel meseleler (terörizm, haydut devletler, iç savaşlar, nükleer silahların yayılması, enerji güvenliği vb.) olduğunu öne sürmek mümkündür.

Bu makale, iki farklı aktör (ABD ve Türk dünyası) arasındaki ilişkiden ziyade bir aktörün diğerine karşı izlediği politikaları, yani ABD'nin dış politikasında Türk dünyasının yerini incelemeyi amaçlamaktadır. Türkçe akademik literatürde, Türkiye, Rusya, İran ve Çin gibi bölgesel güçlerin Türk dünyasına yönelik politikalarını inceleyen çok sayıda çalışma bulunmasına karşılık bölge dışı aktörlerin Türk dünyası algısı ve politikaları genellikle göz ardı edilmiştir. ABD'nin bu dünyaya yönelik dış politika çıktılarının analiz edilmesi, Türk dünyası araştırmalarının gelişmesine katkıda bulunacaktır. Çalışma, yukarıda

---

İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013; Hüseyin Sert, *The Idea of a Turkish World from the Adriatic to the Wall of China: Relations Between Turkey and the Turkic Republics During the 1990s* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2010; USGAM, *Jeopolitik Teoriler Ekseninde Amerikan Dış Politikasında Türk Dünyasının Yeri* (imzasız yayınlanmış makale), <http://www.usgam.com/tr/katdown.php?cid=383> (erişim tarihi: 18 Ocak 2015).

<sup>7</sup> Klasik jeopolitik teoriler ve (yeni) Büyük Oyun konseptine dayalı okumalar, Türk dünyası ve çevresinde cereyan eden ve esasında oldukça karmaşık olan sosyo-siyasi olguları basite indirgeyerek ele aldığı ve son derece hatalı olduğu yönünde eleştirilmiştir. Bkz.: Leonard A. Stone, "Central Asia Studies", *Journal of Third World Studies*, Vol. XXIX, No. 1, 2012, p. 194.

<sup>8</sup> 'Ortak stratejik mekan' kavramı Olivier Roy'a aittir. Roy, bu terimi Orta Asya'ya ait yeni jeostratejik bağlamı tanımlamak için kullanıyor ve bu bölgenin ortak bir stratejik alana sahip olduğunu öne sürüyor. Bkz.: Olivier Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayıncılık, 2000, s. 252.

kullandığım çerçeveye sadık kalarak şu sorulara analitik cevaplar aramaktadır: ABD'nin 'bir' Türk dünyası politikası var mıdır? Amerikan dış politika yapımı sürecinde Türk dünyasının yeri, önemi ve karşılığı nedir? Türk dünyasındaki artan Amerikan varlığı, bu coğrafyaya yönelik yeknesak bir Amerikan stratejisinin varlığını kanıtlar mı? Görüldüğü üzere çalışmanın amacı literatürdeki herhangi bir kuramsal çerçevenin tartışılması ya da sınanması değildir; burada, resmi söylem ve praksis bağlamında Washington'un Türk dünyası politika(lar)ı için kavramsal bir çerçevenin oluşturulmasına çok küçük de olsa bir katkının yapılması hedeflenmiştir. Yukarıdaki araştırma sorularına verilecek cevabın, büyük ölçüde denklemin ikinci yarısındaki aktörün nasıl tanımlandığına bağlı olduğunu düşünüyorum. Türk dünyasının neresi olduğu sorusuna vereceğimiz cevap, bu çalışmanın sınırları hem de sınırlılıklarını belirleyecektir.

## 2. Türk Dünyası Neresidir?

Türk dünyası terimiyle hangi coğrafyayı kastettiğimi, belki de nereleri ve neleri kastetmediğimi 'makro düzey'de<sup>9</sup> bir giriş yaparak özetlemenin faydalı olacağını düşünüyorum. Zira Türk dünyası için etnik–dilsel, sosyo–kültürel, dini ya da siyasi–jeopolitik unsurların her biri açısından farklı coğrafyalar ya da sınırlar tayin etmek olanaklıdır.<sup>10</sup> Açıkçası literatürde Türk dünyasına ilişkin herkesin üzerinde anlaştığı ortak bir tanım bulunmamaktadır. Türk dünyası algısının ülkeden ülkeye değişebildiğini belirtmek gerekiyor. Türkiye mahreçli Türk dünyası tasavvurunu paylaşmayan azımsanmayacak sayıda Türk topluluğu ve devleti vardır. Mevcut tanımlamaların ekseriyeti bu kavramın kültürel–dilsel coğrafisine vurgu yapmaktadır ki bunu, Türk dünyasının ekonomik, siyasi ve stratejik alanlardaki bütünleşmesinin (ve bu alandaki kurumsal görünürlüğünün) tarihsel olarak zayıf kalması ve işleyebilir bölgeselciliği gerçekleştirememesinin bir yansıması olarak okumak mümkündür.

Literatürde Türk dünyasıyla birlikte Orta Asya, (Uluğ) Türkistan, (Merkezi) Avrasya, Türk cumhuriyetleri, Türk devletleri ve benzeri birçok kavramın sıkça birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir.<sup>11</sup> Öncelikle belirtmek gerekir ki

<sup>9</sup> Burada kullandığım makro–mikro ayrımına dayalı kavramsal çerçeveyi Dr. John Duke Anthony'nin Baltimore Dış İlişkiler Konseyi'nde yaptığı bir sunumuna borçluyum. Bkz.: John Duke Anthony, "The United States and the Arab World: Dynamics and Dimensions of a Relationship in Flux", *the National Council on U.S.-Arab Relations*, March 11, 2014, <http://ncusar.org/pubs/2014/03/us-arab-world-relationship-in-flux/> (Erişim Tarihi: 6 Ocak 2015).

<sup>10</sup> Türk dünyası kavramını farklı yönleriyle ele alan yetkin bir analiz için bkz.: Mehmet S. Erol ve Yavuz Gürler (der.), *TÜRKSAV Türk dünyası 20 Yıllığı*, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul, 2011.

<sup>11</sup> Nitekim literatürde bazı yazarlar Türk dünyası yerine Avrasya kavramını kullanmayı tercih ederken bir kısmı da Orta Asya hatta Büyük Orta Doğu benzeri kavramları kullanmayı tercih etmektedir. Bunun en açık örneğini *akademik* literatürde görmek mümkündür. Örneğin Türk dış politikası uzmanlarının

bunlar birbirlerinin yerine kullanılacak eşanlamlı terimler değildir. Bunlar birbirlerinden ayırt edilebilir, hatta ayırt edilmesi gereken kavramlardır. Örneğin analiz birimi olarak devletler düzeyinde bu kavramlar incelendiğinde, Orta Asya diye adlandırdığımız bölgede toplam beş devlet bulunurken, Türkistan biraz daha geniş bir coğrafyayı simgelemektedir. Söz konusu beş devletin yanı sıra Çin'in sınırları içerisindeki Doğu Türkistan'ı da kapsamaktadır. Öte yandan Avrasya bunların tamamını içerebilir ve Robert Cutler'in yaklaşımıyla "İspanya'dan Sahalin'e, Spitzbergen'den Singapur'a kadar"<sup>12</sup> uzanmaktadır ki bu geniş coğrafya, içerisinde 93 farklı ülkeyi barındırıyor. Türk cumhuriyetleri terimiyle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilan eden Türk soylu Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan devletleri kastedilmektedir.<sup>13</sup> Çağdaş Türk devletleriyse, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'yle (KKTC) birlikte yedi bağımsız devleti ifade etmektedir. Bu bağlamda Türk dünyası, Avrasya haricindeki diğer tanımlamaları ihtiva eden, hatta onları aşan bir genişliğe sahiptir. Bir başka görüşe göre Türk dünyası, bağımsız devletlerle özerk bölgelerin yanı sıra dünyadaki farklı ülkelerde yaşayan diaspora Türklerini de kapsamaktadır.<sup>14</sup> Literatürde Türk dünyasını, bağımsız Türk devletlerinin yanı sıra Osmanlı coğrafyasındaki bölge (Arap yarımadası, Kuzey Afrika gibi) ve halkları içerecek şekilde "*ortak medeniyet tecrübesi*" olarak tanımlayan yaklaşımlar da bulunmaktadır.<sup>15</sup> Yine Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'na göre Türk dünyası yirmi dört (bağımsız veya özerk) siyasi birimden oluşmaktadır.

Eğer dini–toplumsal açıdan bakılacak olursa, o zaman şu tespitlerde bulunmak mümkündür: Türk dünyası bugün büyük ölçüde İslam dünyasının içinde yer almaktadır. Nispeten as sayıdaki Şaman ve Hristiyan Türk nüfus (Hakaslar ve Gagauzlar) ve yine çok daha az sayıdaki Yahudi dinine mensup Türk topluluğu (Karay Türkleri gibi) dışında Türk dünyası aynı zamanda bir Müslüman coğrafyadır. Balkanlar, Orta Doğu, Güney Kafkasya, Orta Asya, Rusya ve Doğu Türkistan'da yaşayan Türki halklar, yaklaşık 1300 yıldır geniş İslam coğrafyasıyla derin bağlar kurmuş, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel ilişkilerini günümüze kadar korumuştur. Diğer taraftan Türklerin Müslüman kimliğinin monolitik bir hüviyete

söz konusu kavramlara ilişkin (bazen çelişkili) görüş ve analizleri için şu çalışmaya bakılabilir: Habibe Özdal et al., *Milakatlarla Türk Dış Politikası Serisi*, USAK Yayınları, Ankara, 2009.

<sup>12</sup> Stone, *Central Asia Studies*, s. 182.

<sup>13</sup> Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*, <http://tdk.gov.tr/> (Erişim Tarihi:10 Haziran 2015).

<sup>14</sup> Dil temelli bir yaklaşımla diaspora Türklerini de içerecek biçimde tanımlandığında Türk dünyasının coğrafi–teritoryal sınırlarını tespit etmek epey zorlaşmaktadır. Bkz.: Türkkiye Ataöv, "Türk Dünyasına Genel Bakış", *Türk Solu*, Sayı: 261, 2009.

<sup>15</sup> Cezmi Bayram, "Yeni Medeniyet Tasavvuru ve Türk Dünyası", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi*, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Eskişehir, 2013, s. 395- 402.

sahip olmadığını anımsamak gerekiyor. Türk dünyasında azımsanmayacak sayıda Şii–Alevi inancına mensup Türk toplulukları yaşamaktadır. Mezhepsel anlamda Şii–Sünni çizgisindeki farklılıklar, Türk nüfusu barındıran ülkelerin uluslararası ilişkileri ve özellikle Amerikan dış politika öncelikleri açısından önemli siyasi–stratejik sonuçlar doğurmaktadır.

Uluslararası örgütlerdeki üyelik ve görünürlüğü bakımından incelendiğinde, bağımsız Türk devletlerinin yanı sıra KKTC’nin de gözlemci statüsünde üye olduğu tek örgüt İslam İşbirliği Teşkilatı’dır (OIC). 1969 yılında kurulan bu örgüte Rusya ve Bosna Hersek’in de gözlemci statüde üye olduğunu belirtmek gerekiyor ki bu ülkelerde de önemli sayıda Türk toplulukları yaşıyor. Bir diğer kapsamlı örgüt ise, KKTC’nin dışında diğer tüm Türk devletlerinin temsil edildiği Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’dır (ECO). Türk topluluklarının geniş bir şekilde temsil edildiği örgütler OIC ve ECO olmakla birlikte, Türk dünyasının ‘bütünleşme’sine<sup>16</sup> doğrudan katkıda bulunan ve farklı alanlarda somut proje ve çıktılar üretme potansiyeline sahip uluslararası kuruluşların başında Türk Konseyi<sup>17</sup> gelmektedir. Her ne kadar Özbekistan ve Türkmenistan’ın asli üyeliğinin gerçekleşmemiş olması teşkilat adına büyük bir eksiklik ise de, Türk Konseyi özellikle Türk dünyasının sahip olduğu siyasi, ekonomik, stratejik, kültürel potansiyelin açığa çıkarılması, üye ülkelerin dış politika çıktılarının uyumlulaştırılması ve işbirliğinin ilerletilmesinde önemli roller oynamaktadır.<sup>18</sup>

Türk dünyasının sınırlarını sözü edilen makro düzeydeki değişkenlerin her biri açısından farklı şekillerde tayin etmek mümkündür. Ancak bu çalışmada Türk dünyası, Türk Konseyi’nin resmi sayfasında belirtilen ve ‘Türk dili konuşan’ altı Türk devletine indirgenerek ele alınacaktır.<sup>19</sup> Bu devletler Azerbaycan,

<sup>16</sup> Kuşkusuz bölgesel bütünleşmeler Türk dünyası için yeni bir olgudur. Bu dünyayı teşkil eden devletler içerisinde bölgeselcilik ve entegrasyon konusunda aktif politikalar izleyen ülkeler (Türkiye, Kazakistan ve Azerbaycan) bulunmakla birlikte, Türk dünyasında bir örgütsel boşluğun olduğu şüphesizdir. Yani etrafındaki bölgesel bloklara [örneğin Avrupa Birliği (AB), Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi (GCC), Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN) ya da Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)] kıyasla Türk dünyasını ve kapsadığı bölgeleri zayıf bir kurumsallaşma veya parçalı kurumsal bölgeselcilikle betimlemek olanaklıdır. Bkz.: Shatlyk Amanov, “Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Bölgesel Entegrasyon Hareketlerinin Değişen Dinamiği: Fırsatlar ve Sorunlar”, *TÜRKSAV Türk dünyası 20 Yıllığı*, Mehmet S. Erol ve Yavuz Gürler (der.), Bordo Siyah Yayınları, İstanbul, 2011.

<sup>17</sup> Uluslararası bir örgüt olarak 2009’da kurulan teşkilatın adı Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi’dir. Farklı dönemlerde kurulan TÜRKPA, TÜRKSOY, Türk Akademisi, Türk İş Konseyi ve Türk Kültür & Miras Vakfı gibi kuruluşlar Türk Konseyi çatısı altında bir araya getirilmiştir. Bkz.: Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi resmi web-sayfası, <http://www.turkkon.org/tr-TR/genelbilgi/1/10> (Erişim Tarihi: 5 Nisan 2015).

<sup>18</sup> Bkz.: Muhittin Kaplan et al., “One Nation, Many Voices? External Cohesion of the Turkic Council States in the U.N. General Assembly, 1993-2011”, *Bilgi*, Summer 2015, No: 74: 123-148.

<sup>19</sup> Akademik literatürde Türk dünyasını devletler düzeyinde ele alan diğer çalışmalar için bkz.: Sabri Sayarı, “Turkish Foreign Policy in the post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism”, *Journal*

Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkiye ve Türkmenistan'dır. Bu ülkelerin tamamı, 1992'de Türkiye'nin girişimleriyle başlatılan "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi"ne katılmışlardır. Türk Konseyi dışındaki örgütlerin hiçbirisi Türk dünyasının 'bütünleşme'sini ve 'bölgesel blok' olarak kendini inşa etmesini doğrudan hedeflememektedir. Yine Türk dünyasına doğrudan atıfta bulunan yegâne hükümetlerarası teşkilat Türk Konseyi'dir. Örgüt amacını "*Türk dünyasının tarihi ve kültürel birikimlerinden en geniş şekilde yararlanılmak suretiyle Türk dili konuşan ülkeler arasındaki çok taraflı işbirliğinin geliştirilmesi*" olarak belirlemiştir.<sup>20</sup> Önümüzdeki yıllarda bölgesel (uluslarüstü) blokların dünyadaki ekonomik, siyasi ve güvenlik sistemlerine daha fazla yön vermeye devam edeceği varsayımından hareketle,<sup>21</sup> Türk Konseyi özelinde inşa edilecek bir *bölgeselciliğin* Türk dünyasını Amerikan dış politikasında daha görünür hale getireceği iddia edilebilir.

Çalışmada KKTC ve Türk topluluklarının yaşadıkları diğer bölge ve ülkeler Türk dünyası tanımının dışında tutulmuştur. Makalenin temel savı, Türk dünyasıyla yakından ilgili olduğunu düşündüğüm bölgeler kümesine (Orta Asya, Güney Kafkasya ve Orta Doğu)<sup>22</sup> ve hususiyle uygun bir analiz düzeyinin seçimi bakımından söz konusu bölgelerdeki altı devlete odaklanarak inşa edilmiştir. Böylesi bir yaklaşımın, Amerikan karar vericilerinin söylem ve politikalarını anlamak açısından çözümlenici bir çerçeve sunduğu öne sürülebilir. Nitekim Orta Doğu, Kuzey Afrika, Güneybatı ve Güney Asya bölgelerinde güvenlik, refah ve demokrasinin geliştirilmesine yönelik resmi Amerikan stratejisinin ele alındığı 1999 tarihli belge şu ifadelerle yer vermektedir: "*Birleşik Devletler'in bölge politikası, halklar veya inançlara yönelik değil, hükümetlerin ve terörist grupların eylemlerine karşı yönelmektedir.*"<sup>23</sup> Washington'un resmi söylemini ortaya koyan

*of International Affairs*, Fall 2000, 54/1, pp.169-182; Ziya Öniş, "Turkey and Post-Soviet States: Potential and Limits of Regional Power Influence", *Middle East Review of International Affairs*, 5/2, Summer 2001, pp. 66-74.

<sup>20</sup> Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, "Türk Konseyi (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi)", <http://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2016).

<sup>21</sup> Bkz.: David A. Andelman, "So Europe Ends at the Bosphorus?", *World Policy Journal* 2010 27: 91, pp. 90-98; Mehmet Akif Okur, "Amerikan Dış Politikası ve Orta Asya: Dünya Düzeni Değişirken İlişkilerin Geleceği Üzerine Düşünceler", M. Savaş Kafkasyalı (der.), *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, s. 247-265.

<sup>22</sup> Çalışma boyunca kullanılan 'Orta Asya' ifadesi Tacikistan dışındaki diğer dört Türk devletini, 'Güney Kafkasya' Azerbaycan'ı ve 'Orta Doğu' terimiyle öncelikli olarak Türkiye'yi işaret etmektedir. Söz konusu bölgelerin her birinin iç ve dış dinamikleri ve dolayısıyla uluslararası ilişkileri birbirinden ayrılmaktadır. Bunun, Türk dünyası bağlamında 'genelleştirici' tespitlerde bulunmayı zorlaştırdığı unutulmamalıdır.

<sup>23</sup> The White House, *A National Security Strategy for a New Century*, December 1999, <http://clinton4.nara.gov/media/pdf/nssr-1299.pdf> (Erişim Tarihi: 18 Aralık 2014), p. 45.



bu ifadeler ABD'nin Türk dünyası politikasını analiz ederken kullanacağım ve yukarıda kısaca özetlediğim çerçeveyi belirliyor.

### 3. ABD'nin Bir(kaç) Türk Dünyası Politikası Var mıdır?

Jeopolitik teoriler Türk dünyasının kapladığı coğrafyayı bir ödül olarak görmelerine rağmen ya da Kazakistanlı uzman Valihan Tuleşov'un ifadesiyle dünyadaki 200 milyonluk güçlü bir Türk faktörünün<sup>24</sup> varlığına karşın, Amerikan hükümetlerinin söylem ve dış politikalarında Türk dünyası vurgusu zayıftır. Ayrıca, çalışmanın başında belirtildiği gibi, Washington'un uluslararası ilişkilerinde Türk dünyası algısını analiz eden, bu algının neden zayıf kaldığı ve dolayısıyla ABD'nin Türk dünyası geneline yönelik neden bütüncül ve tutarlı bir politika formüle etmediği konularını ele alan çalışmaların sayısı da oldukça azdır. Yine Türkiye başta olmak üzere Türkçe konuşan halkların yoğun olarak yaşadığı birçok ülkede uzun zamandır var olan ve giderek artan bir Amerikan varlığı ve nüfuzuna karşın, ABD'nin resmi bir Türk dünyası politikasının olmaması bir çelişki gibi görünebilir. Amerikan yönetimlerinin bu ilgisizliğini, Washington'daki karar vericilerin Türk birliğini (ve elbette Türk Konseyi özelinde pekâlâ ortaya çıkabilecek bölgesel bir bloku) tehlikeli bir proje, pan-Türkizm'i de bölgesel ve/veya küresel güç dengelerini tehdit edecek irredantist bir ideoloji olarak görmeleriyle açıklayabilir miyiz? Moskova, Pekin veya Tahran için bu soruya verilecek cevabın mahiyeti öngörülebilir ancak Washington'un konjonktürel beklentileri, bölgesel projeksiyonları ve endişeleri dikkate alındığında bu soruya tek yönlü yanıt vermek zorlaşmaktadır.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki kültürel anlamda homojen bir Türkdilli alan üzerinde 'bütünleşik' bir Türk dünyası inşa etme düşüncesinin tarihi çok eski değildir. Bu süreç aynı zamanda dini kimlik(ler) yerine milli kimliğin ikame edildiği ve son iki yüz yıldır devam eden bir sürecin tarihidir. Pan-Slav düşüncesinin etkisinde gelişen, Tatar ve Azeri milliyetçi düşünürlerin katkısıyla geniş bir alana yayılan ve Balkan savaşlarından sonra Jön Türk entelijansiyası tarafından da kısmen benimsenen pan-Türkizm,<sup>25</sup> Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte Türkiye'de Türk milliyetçiliğine dönüşürken<sup>26</sup> diğer Türk

<sup>24</sup> Ceyhun Nacafov, "The Europeans are barely dragging their feet", *The Region Plus*, 01 January 2013, <http://regionplus.az/en/articles/view/2355> (Erişim Tarihi: 7 Ocak 2015).

<sup>25</sup> BNA, *Report on the Pan-Turanian Movement*, by Intelligence Bureau of Department of Information, No.2, October 1917, CAB/24/33, pp. 3-5; Erik J. Zürcher, *Turkey - A Modern History*, I.B. Tauris, 2007, p. 130. Pan-Türkizm konusunda yetkin bir inceleme için ayrıca bkz.: Landau, *Pan-Turkism*.

<sup>26</sup> Türkiye'deki bu dönüşüm, hiçbir zaman cumhuriyet liderlerini Sovyetler Birliği sınırları içerisinde yaşayan 'dış Türklere' konusunda şovenizme dayalı resmi bir dış politika izleme veya Turancı maceralara girişmeye sevk etmemiştir. Mustafa Kemal, ne İslam birliğinin ne de Turancılığın Türkiye için makul bir doktrin ya da politika sunamayacağını açıkça ilan etmiştir. Ankara, irredantist dış politika girişimlerin

ellerinde ya Doğu–Batı karşıtlığı ekseninde farklı kimlik ve ideolojilerin esiri haline gelmiş ya da tamamen marjinalleşmiştir. Siyasal pan–Türkizmi savunan hareketler Türk dünyasının değişik yerlerinde 20. yüzyıl boyunca varlığını korumuştur. Bu akımlar I. ve II. Dünya Savaşı yıllarında Almanların desteğiyle, Soğuk Savaş döneminde ise Amerikan yardımıyla serpilip gelişmişlerdir.<sup>27</sup> Ne var ki pan–Türkizm hiç bir dönemde ortaya çıktığı ülkelerde dominant güç haline gelememiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra söz konusu ideal yeniden canlanmıştır. 1990'lar boyunca ortak Türk alanı anlayışına ve Türk birliği projesine vurgu yapan yeni söylemin gelişmesinde özellikle Türkiye aktif bir rol oynamıştır.<sup>28</sup> Türkiye'deki milliyetçi akım ve gruplarla mikro aktörlerin faaliyetleri, Türk dünyası faktörünü Türk dış politikasının kilit unsuru haline getirmiştir.<sup>29</sup> Bununla birlikte İran, Çin ve Afganistan'da önemli oranda Türk toplulukları bulunmasına karşın Türkiye'nin resmi Türk dünyası açılımları siyasi sebeplerden dolayı sadece post–Sovyet coğrafyayla sınırlı kalmıştır.<sup>30</sup> Başta ABD olmak üzere Batılı ülkeler, bağımsızlığını yeni ilan eden Türk cumhuriyetleriyle Ankara'nın yakın ilişkiler geliştirmesini güçlü bir şekilde desteklemişlerdir. Siyasi ve ekonomik birikimiyle Türkiye'nin bu ülkeler için bir model ülke olabileceği fikri yaygın kabul görmüştür.<sup>31</sup> Amerikan yönetimlerinin resmi söylemlerine bakıldığında, model

---

reddi konusunda kesin bir süreklilik sergilemiştir. Bunun belki de tek istisnası, Nazi Almanyası'nın gizli mali desteğiyle öne çıkan ırkçı ve pan-Turancı akımların tesirinde Ankara'nın dış Türklerle ilgilenme gereği duyduğu İkinci Dünya Savaşı yıllarıdır. Bkz.: Mustafa Aydın, “Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkiler”, *Liberal Düşünce*, 13/4, 1999, s.112; William Hale, *Turkish Foreign Policy (1974-2000)*, Portland: Frank Cass, 2000, p.50.

<sup>27</sup> Zürcher, *Turkey - A Modern History*, p. 331.

<sup>28</sup> Bu tespit, Türkiye'nin Türk dünyası politikasını ele alırken dönemsel bir ayırma giden Mustafa Aydın'a göre, özellikle 1991-1993 dönemi Türk dış politikası açısından geçerli bir argümandır. Bkz.: Aydın, *Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası*, s. 111.

<sup>29</sup> Seçkin Köstem, “When Can Idea Entrepreneurs Influence Foreign Policy? Explaining the Rise of the “Turkic World” in Turkish Foreign Policy,” *Foreign Policy Analysis*, 2016, pp. 1-19. Washington'un uluslararası ilişkilerinde *Turkic* faktörünün görünürlüğü, Türk dünyasındaki milliyetçi (pan-Türkist) akım ve partilerin seçimlerdeki başarısı ve siyasal elitin tercihlerini etkileyebilme gücüyle yakından bağlantılıdır. Bu anlamda ABD'nin Türk dünyası politikası, yerel dinamiklerden bağımsız değildir. Nitekim Türkiye'de Milliyetçi Hareket Partisi'nin 1999 genel seçimlerinde elde ettiği yüksek oy oranı (%18,2), Amerikan diplomatların söz konusu partinin Türk dünyası bağlamındaki olası açılımlarını ve bunların Türk–Amerikan ilişkilerine etkilerini detaylıca araştırmaya sevk etmiştir. Bkz.: UNCLASSIFIED U.S. Department of State Case No. F-2011-01319 Doc No. C17693589 Date: 09/25/2013, ABD Dışişleri Bakanlığı Sanal Okuma Odası Evrakları (<https://foia.state.gov/Search/Search.aspx>).

<sup>30</sup> Hale, *Turkish Foreign Policy (1974-2000)*, p. 290.

<sup>31</sup> Süleyman Demirel'in başbakan sıfatıyla Şubat 1992'de yaptığı ABD ziyaretinde Başkan Bush kendisine Türkiye'yi Orta Asya'daki yeni bağımsız cumhuriyetler için model ülke olarak gördüklerini açıkça ifade etmiştir. Bkz.: Robins, *Turkey's Ostopolitik*, p. 135.

ülke tartışmalarına hâkim olan yaklaşımların ortak etnik–dilsel bağlardan (ve elbette müşterek bir Türk alanı inşa etme vizyonundan) daha ziyade Türkiye’nin laik demokrasi deneyimi, piyasa ekonomisi, ılımlı Müslüman kimliği üzerine ve sözü edilen cumhuriyetlerin Batı’yla ilişkilerinde oynayabileceği köprü rolüne odaklandığı ve ayrıca İran’ın devrim ihracı çabalarının törpülenmesi gerektiği endişesinden beslendiği anlaşılmaktadır.

Hem Amerikan yönetimlerinin resmi söylemlerinde hem de düşünce kuruluşlarının çalışmalarında Türkiye’ye ve Türk dünyasına yapılan vurgunun en üst düzeyde olduğu 1990’ların başlarında dahi Ankara’ya ve Türk cumhuriyetlerine verilen güçlü desteğin ana hedefi jeopolitik öğretilerin hayata geçirilmesi değildi. ABD’nin, merkezinde güçlü bir Türkiye’nin yer alacağı Türk Birliği projesi/ vizyonu ve dolayısıyla da yeknesak bir Türk dünyası politikası olmamıştır. Böylesi bir planın parçası sayılabilecek resmi ya da gayri resmi girişimlerin en iyimser bakış açısıyla Amerikan ulusal çıkarlarına hizmet edecek ve elbette reel politığe uygun önceliklere esaslandığı söylenebilir. Yani pan–Türkizmi daha çok kültürel bir paradigma olarak görme eğilimindeki Washington’un resmi söylemlerinde ‘Turkie’ (Türk/Türki) değişkenini güçlü bir şekilde kullanmasının altında, Türk cumhuriyetlerini Batılı (seküler) değerlere sahip Türkiye’nin yörüngesine çekebilme ümidi yatmaktadır. Yoksa bu politikayı ve Türk modeline verilen açık desteği, model söylemi üzerinden Türk milliyetçiliğinin desteklenmesi şeklinde yorumlamak yanıltıcı ve eksik bir yaklaşım olacaktır. Esasen Amerikan desteğinin kökenlerini, Orta Asya ve Güney Kafkasya’daki cumhuriyetlerin bağımsızlıklarının desteklenmesi ve ‘Turkie’ değişkenini İran faktörüne karşı bir alternatif olarak ele alınmasını önceleyen politikalarda aramak gerekir.<sup>32</sup>

Sovyetler Birliği gibi çok-uluslu devletlerin dağılması ve ideolojik çift-kutupluluğun sona ermesi, etnik ve/veya dini ‘kimlik’lere dayalı politikaların yükselişyle neticelenmiştir. Milliyetçi söylemlerin ve siyasal İslam’ın etkileri sadece yeni cumhuriyetlerle sınırlı kalmamış, Türk ve Müslüman toplulukların yaşadığı Rusya ve Çin gibi ülkelerde farklı endişelerin doğmasına sebebiyet vermiştir.<sup>33</sup> Yine bu dönemde Türk dünyası bağlamında etnik (Türk/Türki)

<sup>32</sup> Hale, *Turkish Foreign Policy (1974-2000)*, pp. 290-291.

<sup>33</sup> Emmanuel Karagiannis, *Political Islam in Central Asia - Challenge of Hizb Ut-Tahrir*, Oxon: Routledge, 2010; Hale, *Turkish Foreign Policy (1974-2000)*, p. 291. 1990’ların başında özellikle Kazakistan’ın Türk dünyasıyla kurduğu yakın ilişkiler Rusya’ya tedirgin etmiştir. Hatta Türk–Kazak ilişkileri bağlamında dönemin Başbakanı Süleyman Demirel iki ülkenin “*Pantürkizme de, İslam fundamentalizmine de karşıdır*” açıklamasını yapma gereği duymuştur. Yine Aralık 1991’de Türkiye’yi ziyaret eden Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev “*...Türkçülük veya İslamcılığı vurgulayarak halkları kesin kalıplara sokmak istemiyorum. Bunların hiçbir başarı şansı yoktur. Şu anda şahit olduğumuz şey, Türkçe konuşan halklar arasında paylaşılan ortak değerler nedeniyle gelişen Türkler arası bir yaklaşımdır. Fakat bu tehlikeli sovenizme dönüşmez*” sözleriyle kaygılarını dile getirmiştir.

kimlikler yerine dini (İslam) kimliklerin daha görünür ve belirleyici hale geleceği algısı Batı’da yaygın kabul görmüştür. Nitekim 1993’te Samuel Huntington tarafından ortaya atılan “Medeniyetler Çatışması” tezi, bağımsızlıklarını elde eden Müslüman [Türk] cumhuriyetlerinin “İslam medeniyeti”ne yeniden kavuşacağını ve yeni bağlamın söz konusu ülkelerin dış politikalarını belirleyen temel faktör haline geleceğini savunmuştur. Sovyetler Birliği dağıldığında dönemin Amerikan Dışişleri Bakanı James Baker, demokrasi ve piyasa ekonomilerini benimsemeleri durumunda on beş yeni cumhuriyetin bağımsızlıklarını tanıyacaklarını belirtirken, Müslüman cumhuriyetlerden ayrıca şunları talep etmiştir: İran menşeli köktendencilığe karşı çıkmak ve bunun yerine demokratik, seküler ve piyasa ekonomisine dayalı ‘Türk modeli’ni benimsemek.<sup>34</sup> Baker’in temsil ettiği resmi Amerikan bakış açısı, İslam (ve Türk) dünyasında iki karşıt modeli temsil eden Türkiye ve İran arasında bölgesel nüfuz mücadelesinin (Büyük Oyun) yaşanacağı analizine dayanıyordu.<sup>35</sup> Batı’daki (özellikle Amerikan ve İngiliz siyasi elitiyle bazı medya gruplarının) genel algıyı yansıtan bahse konu söylem ve yaklaşımlar, 1990’lar boyunca bölgeye yönelik Amerikan politikasını şekillendirmeye devam etmiştir.

Öte yandan, her ne kadar Washington yönetimleri Türk birliği idealini Batılı değerleri tehdit eden bir ideoloji olarak görmeseler bile, tarihsel olarak Rusya, Çin ve İran’ın pan-Türkizm’i bir ulusal güvenlik meselesi olarak algıladıklarını, bu bağlamda izlenecek politikaların ‘pan-Slavizm’, ‘pan-İranizm’ gibi irredantist akımların yanı sıra yeni stratejik gerilimleri doğuracağını öngördükleri söylenebilir.<sup>36</sup> Ne de olsa etnik kimlikler üzerinden yaşanacak böylesi bir gerilim,

Hassas coğrafi konuma ve demografik yapıya sahip Kazakistan’ın yanı sıra diğer Orta Asya ülkeleri de pan-Türkist eğilimlerden uzak durmaya çalışmışlardır. Bkz.: Mustafa Aydın, “Türkiye’nin Orta Asya Politikaları”, Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan (der.), *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, Ankara, Siyasal Yayınevi, 2006, s. 16-17; Raşid Tacibayev, “Rusya’nın Orta Asya’ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi”, M. Savaş Kafkasyalı (der.), *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, s. 169-209.

<sup>34</sup> Barnett Rubin, “Contradictory Trends in the International Relations of Central Asia,” *Central Asia Monitor*, No. 6, 1993; Samuel P. Huntington, “The Clash of Civilizations?”, *Foreign Affairs*, 72, Summer 1993, pp. 22-49; Elena Urazova, “Trends in Turkey’s Economic Cooperation with Post-Soviet Turkic States,” *Central Asia and the Caucasus*, No. 5/11, 2001, p. 115; Hale, *Turkish Foreign Policy (1974-2000)*, p. 291; Philip Robins, “Turkey’s Ostpolitik: Relations with the Central Asian States”, David Menashri (der.), *Central Asia Meets the Middle East*, London: Cass, 1998, p. 135.

<sup>35</sup> Amerikalılar, İran’ın mücadeleyi kazanması halinde bunun bölge için büyük bir felaket olacağına inanmışlardır. Bkz.: Zürcher, *Turkey - A Modern History*, p. 329.

<sup>36</sup> 1990’ların başlarında Türkiye’nin Türk cumhuriyetleri ve dış Türkler konusunda yürüttüğü aktif politikaların Moskova’yı endişeye sevkettiği Amerikan hariciyesinin yazışmalarında sıklıkla ele alınmaktadır. Örneğin Ankara’daki Amerikan Büyükelçiliğinin 1995 yılına ait “gizli” kodlu yazışma metni için bkz.: UNCLASSIFIED U.S. Department of State Case No. F-2009-09722 Doc No. C05128007 Date: 05/02/2013, ABD Dışişleri Bakanlığı Sanal Okuma Odası Evrakları (<https://foia.state.gov/Search/Search.aspx>). Rusya’nın Türk birliğine her zaman şüpheyle yaklaştığını teyit

iki dünya savaşları sırasında görülen ‘Hobbesçu’<sup>37</sup> uluslararası ilişkilerin geri gelmesiyle sonuçlanması muhtemeldir. Burada Rusya’yla birlikte Çin’in de Türkdilli alanın büyük bir kısmını ya ‘zayıf karnı’ ya da kendi ‘arka bahçesi’ ve stratejik–ekonomik nüfuz sahası olarak gördüğünün altını çizmek gerekmektedir.

Bugün bütünleşik bir Türk dünyası ya da ortak Türk alanı fikrinin, Amerikan siyaset yapıcılarının tarafından ‘gerçekçi’ bir (siyasal) proje olarak algılandığını ve buna dayalı tutarlı politikaların oluşturulduğunu ortaya koyan resmi açıklama ve belgeler bulunmamaktadır. ABD’deki gizliliği kalkmış (declassified) arşiv belgeleri, Kongre ve hükümete ait her türlü resmi belge ve tutanaklar, Başkan ve Dışişleri bakanlarının dış politikaya ilişkin beyanatları ve basın açıklamaları incelendiğinde Washington’un resmi söylem ve politikalarında ‘Türk dünyası’ adı altında siyasi–stratejik bir bölge, coğrafya, alan ya da bir ‘dünya’nın yer almadığı görülmektedir.<sup>38</sup> Bir analiz düzeyi olarak Türk dünyası faktörünün, Amerikan çıkarlarına ve dış politika çıktıklarına zemin teşkil edecek ‘rasyonel’<sup>39</sup> bir çerçeve

eden resmi görüş için ayrıca bkz.: U.S. House of Representatives, *U.S. Interests in the Central Asian Republics*, Hearing before the Subcommittee on Asia and the Pacific, Washington, DC..12 Şubat 1998, [http://commdocs.house.gov/committees/intrel/hfa48119.000/hfa48119\\_0X.HTM#STATE](http://commdocs.house.gov/committees/intrel/hfa48119.000/hfa48119_0X.HTM#STATE) (Erişim Tarihi: 13 Mart 2016), p. 36.

<sup>37</sup> Uluslararası ilişkilerde Türk dünyası faktörünün ‘Hobbesçu’ ve ‘Kantçı’ yaklaşımlarla analizi, Türk dış politikası uzmanlarından Kemal Kirişçi’ye aittir. Kirişçi, uluslararası ilişkilerin etnik kimlikler ve pan–ideolojiler üzerinden kurulduğu bir dünyayı ‘Hobbesçu’ bir dünya olarak tanımlamış ve bunun yirminci yüzyılın ilk yarısında (özellikle Nazi Almanyası’nda) denendiğini öne sürmüştür. Günümüz koşullarında uluslararası ilişkilerin ve/veya dış politikanın etnik kimlikler üzerinden oluşturulmasının ‘Hobbesçu’ dünyaya geri dönmek anlamına geleceğini vurgulayan Kirişçi, mevcut ilişkiye alternatif olarak, diyalogun ve işbirliğinin olduğu ‘Kantçı’ bir dünyayı önermektedir. Bkz.: Kemal Kirişçi, “Türkiye Daima Kendisini AB’ye Yakınlaştıracak Politikalar İzlemelidir”, Habibe Özdal et al. (der.), ‘Mülakatlarla Türk Dış Politikası’, USAK Yayınları, Cilt 1, Ankara, 2009, s. 7-13.

<sup>38</sup> Bu savı oluşturabilmek amacıyla Lexis-Nexis veritabanının (<http://academic.lexisnexis.eu>) yanı sıra ABD’deki başlıca resmi kurum ve kuruluşların internet sitelerinde tarama yapılmış ve sonuçlar incelenmiştir. İçerik analizi yapılan belge ve kayıtların, sadece erişim engeli kaldırılan dijital verilerle sınırlı olduğunu belirtmek gerekiyor. İzin verilen durumlarda taramalar, 1980 ve sonrasındaki kayıtlarla sınırlandırılmıştır. Tarama yapılan kurumlar şunlardır: ABD Kongresi (<https://www.congress.gov>), Kongre Kütüphanesi (Mevzuat Bölümü) (<https://www.loc.gov/search/?in=original-format%3Alegislation>), Beyaz Saray (<https://www.whitehouse.gov>), ABD Dışişleri Bakanlığı ([https://findit.state.gov/search?affiliate=dos\\_stategov](https://findit.state.gov/search?affiliate=dos_stategov)), ABD Dışişleri Bakanlığı Sanal Okuma Odası Evrakları (<https://foia.state.gov/Search/Search.aspx>), ABD Ulusal Arşivler (<http://www.archives.gov>), The Miller Center (<http://millercenter.org>), ABD Hükümeti Resmi İnternet Sitesi (<https://search.usa.gov/search/docs?affiliate=usagov&dc=7&query=>). Lexeme olarak taramalarda kullanılan anahtar kelimeler ve veritabanlarında gözlemlenen toplam kayıt sayısı (parantez içerisinde) şu şekildedir: “*turkic world*” (0), “*turkic speaking*” (8), “*turkic area*” (1), “*turkic region*” (0), “*turkic people*” (4), “*turkic nations*” (1), “*turkic states*” (2), “*turkic countries*” (0), “*turkic republics*” (10) ve “*turkic alliance*” (0). Tarama sonuçlarında “Türk dünyası” (*turkic world*) ibaresine hiç rastlanılmamıştır. Diğer terimler ya Çin’in sınırları içerisinde yaşayan Uygur Türklerine atıfla ya da Orta Asya’daki yeni Türk cumhuriyetlerini tanımlamak için kullanılmaktadır. Vurgulanması gereken bir başka husus, *Turkic* terimi ağırlıklı olarak 1990’ların başlarındaki resmi belge ve beyanatlarda geçmesidir.

<sup>39</sup> Bu çalışmada kullanılan ‘rasyonel’ kavramı, kar-zarar hesabı doğrultusunda faydanın maksimizasyonuna

sunmadığı anlaşılmaktadır. Washington tarafından şimdiye kadar izlenen politikalar ve açıklanan öncelik alanları, Türk birliği idealinin ‘irrasyonel, arkaik ve gerçekçi olmayan’<sup>40</sup> bir düşünce olarak algılandığını göstermektedir. Nitekim daha 1990’ların başlarında ABD Savunma Bakanlığı tarafından yayınlanan bir raporda Sovyetler Birliği’nin küllerinden yeni bir ‘Türk imparatorluğu’nun doğacağı yönündeki tahminlerin bir bakıma tarihsel gerçekleri yansıtmadığı ve ‘uygulanamaz’ (impractical) bir vizyon olduğu ifade edilmiştir. Aynı raporun sonuç bölümünde, pan-Türkist rüyaların peşinden gidilmesi durumunda Türkiye’nin bağımsızlığını yeni kazanan Müslüman ülkelerin gelişmesine yapabileceği katkıların (ekonomik liderlik, siyasi rol model, kültürel ve eğitim yardımları) zarar göreceği ve ters tepeceği uyarısı yapılmaktadır.<sup>41</sup> Türkiye’nin liderliğinde kurulacak bir pan-Türkist birliğe yeni bağımsız cumhuriyetlerin sıcak bakmayacağı ve böylesi bir birliğin önünde birçok engelin bulunduğu [örneğin güçlü pan-İslamcı miras, yerel milliyetçilikler, coğrafi engeller, Türk devletleri arasındaki anlaşmazlıklar, yönetici elitin tercih ve algıları, yerel sorunlar (Türkiye örneğinde Kürt sorunu, Kıbrıs meselesi gibi) vd.] tezi dile getirilmiştir. Bu uyarıların, Soğuk Savaş sonrası Amerikan yönetimlerinin Türk dünyası algılamalarını, endişelerini ve özellikle Türkiye’nin söz konusu coğrafyada oynayabileceği role ilişkin beklentilerini şekillendirmeye devam ettiği ileri sürülebilir.

Birleşik Devletler’in Türk dünyasına yönelik izlediği politika(lar) açısından vurgulanması gereken bir başka husus resmi söylem ve politikalarda ‘bölgesel’ yaklaşımların Amerikan ulusal çıkarlarını ve dış politika önceliklerini belirleyen işlevsel bir çerçeve oluşturmaya devam ettiğidir. Yaygın kanaate göre Washington’daki siyasa yapıcılar, dünyayı ulusal çıkarlar doğrultusunda belli başlı bölgelere ayırarak politikalar üretmektedir.<sup>42</sup> Washington’un Türk dünyasına

---

dayalı alternatifleri önceleyen aktör davranışı olarak anlaşılmalıdır. Dış politika analizinde yaygın bir şekilde kullanılan ‘rasyonel’ ya da ‘rasyonalite’ kavramlarının kuramsal bir incelemesi için bkz.: Ertan Efeğil, *Dış Politika Analizi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2012, s. 75-86.

<sup>40</sup> Мурадьян Игорь, *Региональные Проблемы Турецко-Американских Отношений*, Антарес, 2004 (Muradyan Igor, *Regionalnye Problemy Turetsko-Amerikanskih Otnosheniy*), p. 76.

<sup>41</sup> Feneis, *Pan-Turkism, Turkey, and the Muslim Peoples of the Former Soviet Union*, p. 53. Benzer uyarıların yer aldığı diğer çalışmalar için ayrıca bkz.: Michael Mandelbaum (der.), *The Rise of Nations in the Soviet Nation: American Foreign Policy and the Disintegration of the Soviet Union*, New York: Council on Foreign Relations Press, 1991, pp. 82-83; Dale F. Eickelman ve Kamran Pasha, “Muslim Societies and Politics: Soviet and US Approaches – a Conference Report”, *Middle East Journal*, vol. 45, no.4, Autumn 1991, p. 636; David D. Laitin, “The National Uprisings in the Soviet Union,” *World Politics*, 44, October 1991, p. 168; “Turkey-Iran Rivalry in Central Asia Examined”, *Foreign Broadcast Information Service*, FBIS-SOV-92-016, 24 January 1992, pp. 12-14; Oral Sander, “Turkey and the Turkic World,” *Central Asian Survey*, 13/1, 1994, pp. 37-44.

<sup>42</sup> Daha geniş bilgi için bkz.: Marlène Laruelle, *US Central Asia Policy: Still American Mars Versus European*

yönelik stratejisi özünde bölgesel odaklı ancak ikili ilişkilerin belirleyici olduğu ve konjonktürel olarak değişebilen, ülkenin küresel güç projeksiyonlarına (yani Asya-Pasifik ve geniş Orta Doğu bölgelerine odaklı yeni Amerikan stratejik çıkarlarına) eklenmiş politikalarından oluşmaktadır. Bu bağlamda ABD'nin Türk dünyası politikası aynı zamanda bir 'bölgeler' politikasıdır ve bir değil, birkaç Türk dünyası politikası bulunmaktadır. Bu çerçevede özellikle Orta Asya, Güney Kafkasya ve Orta Doğu hattının dikkate alınması gerekmektedir. Zira söz konusu bölgelerde 'hayati' ve 'önemli'<sup>43</sup> Amerikan çıkarları bulunmaktadır.

#### 4. Türk Dünyasında Amerikan Çıkarları

ABD'nin Türk dünyasıyla ne tür bir angajmana ve ilişkilere sahip olması gerektiği konusunda Washington'daki siyasa yapıcılar ve uzmanlar arasında bir uzlaşımın olduğunu söylemek güçtür.<sup>44</sup> Türkiye stratejik konumundan dolayı her zaman önemini korurken, Türk cumhuriyetlerinin Amerikan çıkarları açısından marjinal değer taşıdığı sıklıkla dile getirilmiştir. Doğal olarak Türkiye haricindeki diğer ülkelerle üst düzey resmi ziyaretler çok nadirdir. Bağımsızlık yıllarında hiç bir ABD Başkanı Türk cumhuriyetlerini ziyaret etmemiştir. Öte yandan Washington'un Türk dünyası politikalarını şekillendiren faktörler oldukça karmaşıktır.<sup>45</sup> Genel olarak denilebilir ki Türk dünyasındaki Amerikan ulusal çıkarlarını belirleyen farklı düzeylerde (yerel, bölgesel ve küresel) stratejik, ekonomik ve jeopolitik faktörler bulunmaktadır. Amerikan yönetimleri, Türk dünyasının doğusu bağlamında Rus ve Çinli uzmanların sık sık kullandıkları "Büyük Oyun" (the Great Game) metaforunu kullanmaktan kaçınmaktan birlikte,

*Venus?*, Europe-Central Asia Monitoring Policy Brief, No: 26, 2012, p. 2; Peter J. Katzenstein, *A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium*, Cornell University Press, Ithaca & London, 2005; Rumer et al., "U.S. Policy Toward Central Asia 3.0", *Carnegie Endowment for International Peace*, January 25, 2016, <http://carnegieendowment.org/2016/01/25/u.s.-policy-toward-central-asia-3.0/iuxe> (Erişim Tarihi: 16 Şubat 2016).

<sup>43</sup> Amerikan ulusal çıkarlarının genel tasnifi (*hayati, önemli ve marjinal*) ve bu çıkarlara yönelik tehditler hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Shatlyk Amanov, *ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları (Rusya, Çin ve İran Örnekleri Bağlamında Konunun Değerlendirilmesi)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 2002.

<sup>44</sup> Türk dünyasındaki her bir bölge ve ülkenin Amerikan ulusal çıkarları açısından taşıdığı öneme dair farklı görüş ve değerlendirmeler için bkz.: Jeffrey Mankoff, *Eurasian Energy Security*, Council on Foreign Relations, Special Report No. 43, Feb. 2009; Laruelle, *US Central Asia Policy*, p. 4; Mark N. Katz, "Emerging Patterns in the International Relations of Central Asia", *Central Asia Monitor*, No. 1-2, 1994; U.S. Senate, *Central Asia and the Transition in Afghanistan*, the Committee on Foreign Relations (Majority Staff Report), 112th Congress, First Session, Washington, Dec.19, 2011; Rumer et al., *U.S. Policy Toward Central Asia 3.0*; Jim Nichol, *Central Asia: Regional Developments and Implications for US Interests*, Washington, DC, Congress Research Service, March 21, 2014, pp. 3-4.

<sup>45</sup> Kuşkusuz dış politika kararları çok farklı faktörlerin etkisi altında şekillenmektedir. Amerikan dış politika yapımını etkileyen psikolojik, kültürel ve iç faktörlerin (Kongre, Başkan, lobi şirketleri, medya ve kamuoyu) burada göz ardı edildiğini ve Türk dünyası çalışmalarına bu perspektiften bakacak bilimsel çalışmalara şiddetle ihtiyaç duyulduğunu belirtmek gerekmektedir.

bölgede büyük güçler arasında stratejik ve ekonomik rekabetin varlığını kabul etmişlerdir.<sup>46</sup> Şemsiye kavramlar olarak iki farklı çıkarlar kümesinin (stratejik–güvenlik ve ekonomi–enerji)<sup>47</sup> diğerleri üzerinde önceliğe sahip olduğu ve genellikle onları belirlediği iddia edilebilir.<sup>48</sup> Mikro düzeyde ele alınabilecek ülke bazındaki birçok mesele ve çoktarafli ilişkilerin odağında yer alan gündemler, esasen bu iki çıkarın fonksiyonu olarak belirmektedir.

#### 4.1 Stratejik Çıkarlar: Nükleer Tehdit ve Terörizm

Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasıyla birlikte ABD'nin diplomatik ilişkiler tesis ettiği Türk devleti sayısı altıya yükselmiştir. Devletler düzeyinde Washington'un Türk dünyasına yönelik desteklediği girişimlerin başında Kazakistan'ın nükleer silahlardan arındırılmış ülke statüsüne kavuşturulması,<sup>49</sup>

<sup>46</sup> Bu konuda Washington'un resmi bakış açısını ortaya koyan açıklamalar için bkz.: Evan A. Feigenbaum, "Seven Guidelines for U.S. Central Asia Policy," *Asia Unbound—Council on Foreign Relations*, February 22, 2011, <http://blogs.cfr.org/asia/2011/02/22/seven-guidelines-for-u-s-central-asia-policy/> (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2016).

<sup>47</sup> Bu iki çıkarlar kümesinin bölgesel olarak daha fazla Amerikan angajmanını gerektirdiğini savunan kıdemli Amerikan diplomat ve hükümet yetkililerinin görüşleri için bkz.: Central Asia Study Group, *Strengthening Fragile Partnerships—An Agenda for the Future of U.S.-Central Asia Relations*, The Project 2049 Institute, Arlington, February 2011. Öte yandan stratejik ve ekonomik çıkarların Türk dünyasına yönelik Amerikan dış politikasına artık yön vermemesi gerektiği tezini savunan uzmanlar da bulunmaktadır. Bu uzmanlara göre ABD bilhassa Orta Asya'daki önceliklerini belirlerken (i) düşük seyreden petrol fiyatları, (ii) Kazakistan'ın nükleer silahlardan arındırılmış olması ve (iii) Afganistan'daki giderek azalan Amerikan askeri varlığı gibi faktörleri dikkate almalıdır. Bkz.: Richard Sokolsky ve Paul Stronski, "How Much Should the United States Still Care About Central Asia?", *Carnegie Endowment for International Peace*, January 25, 2016, <http://carnegieendowment.org/2016/01/25/how-much-should-united-states-still-care-about-central-asia/it9y> (Erişim Tarihi: 23 Şubat 2016).

<sup>48</sup> Stratejik–güvenlik ve ekonomik çıkarlar Washington'un Türk dünyası politikalarının tek belirleyicisi değildir. İkili ve çoktarafli ilişkilerde bölgesel refah ve istikrar, ticari ilişkiler, insan hakları ve demokrasi, yasa dışı göç ve uyuşturucu kaçakçılığıyla mücadele gibi konular da yer almaktadır. Ancak marjinal sayılabilecek bu çıkarlar, ABD'nin Türk dünyasıyla angajmanında en zayıf halkayı teşkil etmektedir. Kuşkusuz bunda ilişkilerin daha çok hükümetler ve kurumlar (dışişleri, savunma bakanlıkları, USAID vb.) düzeyinde yürütülmesi etkili olmaktadır. Bölge ülkelerindeki sivil toplumla, insan unsuruyla temaslar ve karşılıklı ticari bağlar halen zayıftır ve yeni yeni gelişmektedir. Uzun vadede söz konusu yeni ilişkiler ağının Amerikan çıkarları açısından (bilhassa siyasi çıkarlar) önemli sonuçlar doğuracağı aşikârdır.

<sup>49</sup> Барабанов, О.Н., "Политика США в Центральной Азии и Закавказье", *Дневник АШПИ*, №18, Июль 2003 г. (Barabanov O.N., "Politika SSHA v Tsentralnoy Azii i Zakavkazye", *Dnevnik ASHPi*, No:18, Iyul 2003), <http://ashpi.asu.ru/prints/pdf/dn18b.pdf> (Erişim Tarihi: 15 Mart 2015), p. 14. Kazakistan'ın bağımsızlığına kavuşması, bölgede yeni bir nükleer gücün ortaya çıkacağı ve nükleer teknolojinin diğer İslam ülkelerine yayılacağı endişesine yol açmıştır. Bu bağlamda birçok Batılı gözlemci, Orta Asya'yı "İslami kriz kuşağı"nın bir uzantısı olarak görmüştür. Geliştirilen senaryolardaysa İran modelini nükleer yayılmayla birlikte ele alınırken, yeni durum Batılı ülkeleri bölgenin nükleer silahları konusunda bir dizi acil önlemler almaya sevk etmiştir. Bkz.: Rainer Freitag-Wirminghaus, "Atheistic Muslims – Soviet Legacy and Islamic Tradition in Central Asia and the Caucasus", Kai Hafez (der.), *The Islamic World and the West: an Introduction to Political Cultures and International Relations*, Brill NV, Leiden, 2000, p. 218.



yeni bağımsız cumhuriyetlerin Avro–Atlantik ittifakın askeri, siyasi ve ekonomik kurumlarına [NATO, AGİT, AB, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi] entegre edilmeleri,<sup>50</sup> Orta Asya ve Güney Kafkasya’da güvenlik boşluğunun ve istikrarsızlıkların önlenmesi, bölgede Rus etkisinin zayıflatılması ve İran’ın izole edilmesi yer almaktaydı. Hem ABD’yle hem de diğer Batılı ülke ve kurumlarla Türk cumhuriyetleri arasındaki askeri işbirliği programları ve siyasi konsültasyonlar hızla ivme kazanırken, bu etkileşim farklı düzeylerde ve birçok konuda Moskova ve Washington arasındaki gerginlik ve rekabetin açığa çıkmasını önleyememiştir. Rus nüfuzu azalmakla birlikte, diğer aktörlerin hiçbirisi tek başına Orta Asya ve Güney Kafkasya’da dominant güç haline gelememiştir. Öte yandan Olivier Roy’un haklı olarak belirttiği gibi, ekonomik ilişkilerinde ve dış politika angajmanlarında “Rusya’dan olabildiğince uzaklaşmak isteyenlerle (Azerbaycan, Özbekistan ve Türkmenistan) bunu yapacak durumda olmayanlar arasında bir ayrışma”<sup>51</sup> süreci yaşanmıştır. Bu ayrışmanın bariz örneğini 1999’da Özbekistan’ın katılımıyla adı GUUAM’a dönüşen ve post-Sovyet coğrafyada Rusya’nın ulusal çıkarlarını doğrudan tehdit eder hale gelen bölgesel gruplaşmada görmek mümkündür. Söz konusu blok hızla Rusya karşıtı bir ittifaka dönüşürken, üye ülkelerin enerji güvenliğine öncelik veren projeleri ve askeri–stratejik alanlardaki atılımları hem ABD hem de diğer bazı Batılı ülkeler tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiştir.

Bu dönemde ABD’nin Türk dünyası politikalarının bir başka önemli bileşeni Türkiye’nin ‘köprü’ ve/veya ‘modellik’ rolüdür.<sup>52</sup> Türk modeli ABD’nin bölgesel diplomasisinin en önemli bileşeni olarak formüle edilirken, dönemin Dışişleri Bakanı James Baker 1992’de Orta Asya cumhuriyetlerini ziyaretinde ülke liderlerine ‘stratejik yönelim’ için Türkiye’yi tercih etmelerini salık vermiştir.<sup>53</sup> Washington’un izlediği yakın angajman politikası haddizatında Türk dış politikası

<sup>50</sup> Washington’un Rusya ve diğer post-Sovyet cumhuriyetlerle ilişkilerinde transatlantik dünyanın kurumlarının rolü konusunda yetkin bir analiz için bkz.: Барабанов, *Политика США в Центральной Азии и Закавказье*.

<sup>51</sup> Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, s. 253.

<sup>52</sup> ABD’nin Türkiye’yi yakın çevresindeki bölge ve ülkeler için bir “model” olarak göstermesinin tarihi İkinci Dünya Savaşı’nın sonlarına kadar uzanmaktadır. Türkiye başta komünizmin yayılması, Soğuk Savaş’ın sona ermesi, 11 Eylül terör saldırıları ve Arap baharı olmak üzere özellikle buhranlı dönemlerde Washington’un “kayı”larını hafifletecek bir model ülke sıfatıyla öne çıkarılmıştır. Ancak söz konusu model söylemlerinin hepsi, bölgesel dinamiklerden kopuk ve etkisiz kaldığından sonradan terk edilmiştir. Soğuk Savaş’ın bitmesinden bu yana üç kez gündeme gelen Türkiye modeli, haddizatında Batılı ülkelerin çıkarlarına en uygun çözüm olarak görüldüğünden bölge ülkelerinin önüne konmuştur. Bkz.: Soli Özel, “Arap Baharı” ile Ortadoğu’da değişen dış politika dengeleri”, *Perspectives*, Heinrich Boell Foundation, No: 2, 2012, p. 58; Dov Friedman, “The Turkish Model–The History of a Misleading Idea”, *Center for American Progress*, August 25, 2015, <https://www.americanprogress.org/issues/security/report/2015/08/25/119932/the-turkish-model/> (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2015).

<sup>53</sup> Friedman, *The Turkish Model–The History of a Misleading Idea*.

için de alan genişlemesi (başlangıçta Türk dünyası ve sonraki yıllarda ise Arap ve İslam dünyasında) anlamına gelmiştir.<sup>54</sup> Her ne kadar başlangıçta duygusal ve coşkusal bir milliyetçiliğe dayalı aşırı ilgiden<sup>55</sup> söz edilse de, Türkiye'nin 1990'larda izlediği Türk dünyası politikalarının realist unsurlar da ihtiva ettiği (örneğin 1992'de uluslararası teknik yardım teşkilatı olarak kurulan TİKA'nın faaliyetleri, 1992'de işlerlik kazanan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün kuruluşu ya da Hazar'ın enerji kaynaklarının geliştirilmesine aktif katılım isteği) söylenebilir. Hem bir NATO üyesi hem de Soğuk Savaş dönemi boyunca ABD'nin stratejik müttefiki olan Türkiye, yeni cumhuriyetlerin Avrö-Atlantik eksene yaklaşması ve bu dünyanın değerlerini benimsemesi yönünde güçlü mesajlar vermiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Moskova'ya karşısına almak pahasına, "bölgesel denetim savaşımında ... açıkça ve kararlılıkla ABD'nin yanında yer"<sup>56</sup> aldığıının altını çizmek gerekiyor.

Türkiye'nin Washington'un angajman ve genişleme stratejisini destekleyecek şekilde Türk dünyasında gerçekleştirdiği dış politika açılımları ve ikili ve çok taraflı mekanizmalardaki işbirliğine dayalı angajmanları, ne Güney Kafkasya'da ne de Orta Asya'da güçlü bir bölgesel etki alanının tesisine yol açmamıştır. Bunda kuşkusuz Ankara'nın 'rasyonel' olmayan yani kendi araçlarının ve gücünün çok üzerinde bir dış politika belirlemesi,<sup>57</sup> Türk dünyasındaki açılımların yapısal olarak 'güney-güney' eksenli bölgeselciliğin çerçevesini aşamaması,<sup>58</sup> devlet ve devlet-dışı aktörlerin hassasiyetlerini dikkate alacak 'çoğulcu' bir Türk dünyası vizyonunun geliştirilememesi<sup>59</sup> ve Moskova'nın Türk cumhuriyetlerindeki siyasi, kültürel ve askeri nüfuzunun etkisinin yanı sıra, bölge ülkelerinin kendi aralarında yaşadığı ayrışmalar, çıkar çatışmaları ve liderler arasındaki güvensizliğin rolü büyük olmuştur. Washington'daki karar alıcıların ve uygulayıcıların yeknesak bir Türk dünyası politikası formüle etmekten kaçınmış olmaları, kısmen de olsa Türk devletlerinin giderek farklılaşan stratejiler izlemeleri ve ortak kimliğe dayalı bir ittifak sistemi arayışını büyük ölçüde reddetmiş olmalarıyla açıklanabilir.

<sup>54</sup> Türk-Amerikan ilişkilerinin doğası çok boyutlu, derin ve karmaşıktır. İkili ilişkilerde Türk dünyası dışındaki bölge ve konuları ele alan yetkin bir çalışma için ayrıca bkz.: Bulent Aliriza ve Bulent Aras, *U.S.-Turkish Relations (a Review at the Beginning of the Third Decade of the Post-Cold War Era)*, the Center for Strategic and International Studies (CSIS) and the Center for Strategic Research (SAM), Washington, DC., 2012.

<sup>55</sup> Semih Vaner, *Unutkan Tarih-Sovyet Sonrası Türkdilli Alan*, Çev. Ercan Eyüboğlu, Metis Yay., İstanbul, 1997.

<sup>56</sup> Erel Tellal, "Türk Dış Politikası'nda Avrasya Seçeneği", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, Bahar 2005, s. 66.

<sup>57</sup> Efeğil, *Dış Politika Analizi*, s. 243; Öniş, *Turkey and Post-Soviet States*, p. 71.

<sup>58</sup> Öniş, *Turkey and Post-Soviet States*, p. 71.

<sup>59</sup> Laruelle ve Peyrouse, *Globalizing Central Asia*, p. 78.

Bu bakımdan denebilir ki “*Adriyatik’ten Çin seddine Türk dünyası*” söyleminin güçlü bir şekilde dile getirildiği 1990’ların başlarında dahi bu vizyon gerçekçi temellerden yoksundu. Kaldı ki ortak Türk alanı oluşturma vizyonunun ağır darbe aldığı yıllar yine 1990’lı yıllar olmuştur. Bunda coğrafi, kültürel ve tarihsel mirasın etkisi kadar siyasi ve ekonomik gerçeklerin de payı vardır. Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki çatışmaların ve Yukarı Karabağ’ın işgalinin önlenememesi önemli kırılmalardan biridir. Bir başka kırılma, Rusya’nın öncülüğünde 1992’de Taşkent’te imzalanan Kolektif Güvenlik Antlaşması’yla yaşanmıştır.<sup>60</sup> Dört Türk cumhuriyeti (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan) Taşkent Antlaşması’nı imzalamıştır. 2002’de Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü (KGAÖ) adını alan söz konusu yapılanma, Moskova’nın yakın çevresinde inşa etmeye çalıştığı diğer entegrasyon girişimlerini destekleyecek bir askeri–güvenlik platformuna dönüşmüştür. KGAÖ’nün yanı sıra siyasi, ekonomik ve güvenlik alanlarındaki diğer bölgesel oluşumların kuruluşunda [Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), Avrasya Ekonomik Birliği (EAEU) ve Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) gibi] Türk cumhuriyetlerinin birçoğu kurucu devlet olarak yer alırken, Türk dünyası ya da Türk birliği idealinin bir vizyon ve/veya söylem olarak siyasal elitlerin gündemindeki etkisi de giderek zayıflamıştır. Türk dünyasının batısı (Azerbaycan ve Türkiye) NATO, AB ve GUAM’la yakın bir angajmanı tercih ederken, doğusu ŞİÖ, KGAÖ ve EAEU gibi örgütlerin etki alanına kaymışlardır.

Öte yandan Türkiye modelinin önemini kaybetmesi, Moskova’nın post-Sovyet coğrafyayı kendi jeopolitik nüfuz sahasının içinde gören ‘yakın çevre’ politikasını kabul edip uygulamaya sokmasıyla aynı yıllara denk gelmektedir. 2000’li yıllara gelindiğinde hem Türkiye hem de diğer Batılı ülkeler Rusya’ya (ve artık günümüzde Çin’e) rağmen Orta Asya ve Güney Kafkasya’da bir nüfuz alanının kurulmasının mümkün olmadığını görmüşlerdir. Rusya (ve Çin) ile ABD arasındaki değerler uyumsuzluğu ve Türk dünyasının geleceğine ilişkin farklı vizyonlara ve çıkarlara sahip olmaları işbirliğini zorlaştıran faktörler arasında gösterilebilir. Buna 2000 yılında devlet başkanlığı koltuğunu devralan Vladimir Putin’in selefinden farklı olarak Batı’ya (özellikle ABD’ye) karşı daha agresif politikalar tercih ettiğini de ilave etmeliyiz.<sup>61</sup> Nitekim 2008’deki Rus–Gürcü savaşı, 2011’de başlayan Suriye iç savaşı, 2013’ten beri devam eden Ukrayna krizi ve 2014’teki Kırım’ın ilhakinde açıkça görülmüştür ki Batılılaşmayı bir uluslararası strateji olarak benimseyen Boris Yeltsin’den farklı olarak Putin

<sup>60</sup> Игорь, *Региональные Проблемы Турецко-Американских Отношений*, p. 76.

<sup>61</sup> Susan B. Glasser, “Minister No - Sergei Lavrov and the Blunt Logic of Russian Power”, *Foreign Policy*, April 29, 2013, <http://foreignpolicy.com/2013/04/29/minister-no/> (Erişim Tarihi: 13 Ocak 2015).

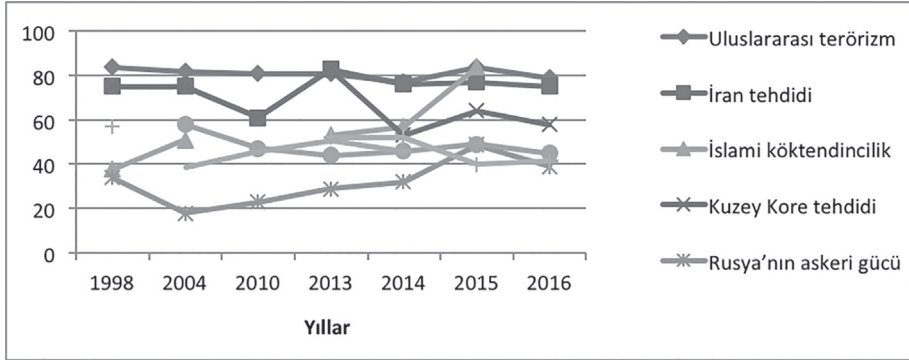
yönetimi Batı'yla 'işbirliği' yerine 'çatışma'yı tercih etmektedir. Yine Putin, iktidara geldiği 2000 yılından itibaren bölgesel örgütlerin güçlendirilmesini Rus dış politikasının ana önceliği haline getirerek hem ABD ile hem de bu ülkenin Türk dünyasındaki en yakın müttefiki Türkiye'yle karşı karşıya gelme pahasına sert politikalar izlemeye başlamıştır.<sup>62</sup>

Bu yıllarda Birleşik Devletler'in özellikle Türkdilli alandaki angajman politikalarına damgasını vuran bir diğer önemli konu, yeni güvenlik tehditleri ve terörizmin yükselişi olmuştur. Bu nedenledir ki 1999 tarihli ulusal güvenlik stratejisi belgesi Washington'un bölge politikasının, hükümetlerin yanı sıra radikal, köktenci terör örgütlerinin eylemlerine odaklandığını vurgulamaktadır.<sup>63</sup> ABD hükümetinin ulusal tehdit algısı ve bu çerçevede benimsediği stratejik araç ve argümanlar, ülke kamuoyunun 11 Eylül 2001'de New York'taki Dünya Ticaret Merkezi ve başkentteki Pentagon binasına yapılan terör saldırılarına karşı gösterdiği tepkiyle takviye edilmiştir. Saldırıların üzerinden uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen (i) uluslararası terörizm, (ii) İslami köktendincilik ve (iii) nükleer İran ülkeye yönelik kritik tehditler olarak Amerikan kamuoyunun gündemindeki yerini korumaktadır. Nitekim Gallup'ın en son 2016 yılında yaptığı kamuoyu araştırmasında radikal savaşçılar (İŞİD), uluslararası terörizm ve nükleer silahlar, Amerikan çıkarlarına yönelik tehdit algılamalarının üst sıralarında yer almıştır.

<sup>62</sup> Gelişen ekonomik ilişkilere rağmen 1990'lı yıllar boyunca Türk-Rus ilişkileri siyaseten 'rekabetçi' tonlar taşımaya (Çeçen isyanı, Kürt sorunu, Orta Asya ve Kafkaslar'da stratejik nüfuz mücadelesi konularında) devam etmiştir. 2000'li yıllardan itibaren başta enerji olmak üzere çeşitli alanlarda 'işbirliği'ne dayalı yakın ilişkiler tesis edilmiş ancak Moskova özellikle siyasi-stratejik önem taşıyan konularda (Kıbrıs meselesi, Dağlık-Karabağ sorunu, Gürcistan'a yönelik askeri güç kullanımı ve Kırım'ın ilhaki) Ankara'yı karşısına almaya devam etmiştir. Öte yandan Rusya ile tesis edilen yakın ticari bağların sunduğu avantajlar, Türkiye'de Avrasyacı eğilimlerin güçlenmesine yol açmış gözükmektedir. Ankara'nın ŞİÖ'ye katılma isteğini açıkça dile getirmesi ve Türk dünyasıyla ilişkilerin kurumsal-rasyonel zemine oturtularak ilerletilmesi çabalarını bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. 2010'da başlayan Arap baharı ve özellikle Suriye krizi Türk-Rus ilişkilerini olumsuz etkilemiş, Kasım 2015'te Türk jetlerinin bir Rus uçağını düşürmesinin ardından da ikili ilişkiler neredeyse durma noktasına gelmiştir. Bu durumun Türkiye'deki Avrasyacı eğilimleri zayıflatacağı öne sürülmüştür. Bkz.: Şener Aktürk, "Turkish-Russian Relations after the Cold War" (1992-2002), *Turkish Studies*, Vol. 7, No: 3, 2006, pp. 337-364; Soli Özel, "The Crisis in Turkish-Russian Relations", *Center for American Progress*, May 10, 2016, <https://cdn.americanprogress.org/wp-content/uploads/2016/05/10020035/TurkishEssay-Ozel-05.11.16.pdf> (Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2016); Erel Tellal, *Türk Dış Politikası'nda Avrasya Seçeneği*, s. 66; Emre Erşen, "Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü," *Ortadoğu Analiz*, 5/52, Nisan 2013, s.14-23.

<sup>63</sup> The White House, *A National Security Strategy for a New Century*, p. 45.

**Tablo 1: ABD'nin Hayati Çıkarlarına Yönelik Tehdit Algılamaları, 1998-2016 (%)**



Kaynak: GALLUP (<http://www.gallup.com>)<sup>64</sup>

Bu veriler, Washington'un Türk dünyası politikalarına ışık tutması bakımından önemlidir. Herşeyden önce listenin en üst sıralarında yer alan tehditlerden üçü Türk dünyasını doğrudan ilgilendirmektedir. Söz konusu tehditlerden bazıları Türk dünyasının içerisinde ve/veya yakın çevresinde bolca mevcuttur. Bunların bir kısmının kökleri Soğuk Savaş yıllarına kadar uzanırken bazıları yeni dönemin koşullarında ortaya çıkarak bölge ülkelerine yayılmıştır. 11 Eylül terör saldırıları bu süreçte bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Her ne kadar öncesinde terörizm tehdidi *bölgesel* anlamda Amerikan dış politikasının öncelikli gündemleri arasında yer alsada, 2001 yılı ABD'nin *küresel* düzeyde teröre karşı savaşı başlattığı bir yıldır. Kuşkusuz bu 'savaş'tan doğrudan etkilenen bölgelerin başında Türk dünyası coğrafyası gelmektedir. Zira Türkdilli alan, uzun zamandır Washington'un ana dış politika gündeminde yer alan Afganistan, Irak ve Suriye'nin hemen yanbaşında yer alan bir bölgedir. Yine haydut devletler olarak tanımlanan İran, Suriye ve Irak gibi ülkeler, Türk dünyasıyla uzun sınırları paylaşmaktadır.

Orta Asya bölgesinin dünya politikasında yeniden görünür hale gelmesinin 11 Eylül saldırıları sonrasına denk gelmesi tarihsel bir rastlantıdan ibaret değildir. Amerikan kamuyou ve siyasi elitinin Amuderya'yı, Sırderya'yı, Hazar'ı sık sık duymaya ve konuşmaya başlaması, 2001'de Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın Afganistan'a yönelik askeri harekâta verdiği desteğe paralel olarak artmıştır. Afganistan müdahalesi, ülkedeki Uluslararası Güvenlik

<sup>64</sup> Tablo-1'in anket sorusunun ayrıntıları için Gallup'un web-sayfasına ([www.gallup.com](http://www.gallup.com)) bakılabilir. Tabloda "çok önemli tehdit" cevapları verilmiştir. "Önemli" ve "önemli değil" cevapları tabloya dâhil edilmemiştir. Tehditlerden bir kısmı, bazı yıllarda anket sorularında yer almamıştır ya da değiştirilmiştir. Örneğin 2015 yılı anket sorularında "İslami köktendincilik" yerine "Radikal savaşçılar (İŞİD ya da DAESH)" seçeneği yer almıştır.

ve Destek Gücü'ne (ISAF) askeri ve lojistik desteğin sağlanacağı stratejik bir lokasyon olarak Orta Asya bölgesine ABD'nin tarihte görülmemiş düzeyde ilgi göstermesine yol açmıştır.<sup>65</sup> Özbekistan ve Kırgızistan yönetimleri topraklarında Amerikan askeri üslerinin konuşlanmasına izin verirken,<sup>66</sup> 2010 yılına gelindiğinde bölge ülkeleri Azerbaycan'la<sup>67</sup> birlikte Kuzey Dağıtım Ağı (NDN) olarak bilinen ve ISAF'a teçhizat sağlayan en önemli alternatif güzergâha katılarak lojistik destek verir konuma gelmişlerdir.

Yukarıdaki tespitlerden yola çıkarak, Amerikan yönetimlerinin Türk dünyasıyla ilişkilerini kısa ve orta vadeli stratejik hedef ve çıkarlarına öncelik vererek şekillendirdiği öne sürülebilir. Askeri–stratejik odaklı bu dış politikanın merkezinde ise Afganistan (ve şimdilerde Irak–Suriye'nin de dâhil olduğu coğrafya) yatmaktadır. Askeri projeksiyonlara dayalı stratejik çıkar ve ihtiyaçların Amerikan ordusunu (Pentagon) pek çok konuda diğer kurumlarla (Amerikan Kongresi, Dışişleri Bakanlığı, resmi yardım kuruluşu USAID gibi) karşı karşıya getirdiği bilinmektedir.<sup>68</sup> Lojistik destek sağlayan cumhuriyetlerle tesis edilen askeri ve güvenlik işbirliğinin zarar görebileceği kaygısıyla Washington yönetimleri yerel sorunları ya görmezlikten gelmiş ya da isteksiz bir şekilde ilgilenmişlerdir. Basın özgürlüğünün kısıtlandığı ve sivil toplumun sert baskılara maruz kaldığı gerekçesiyle Amerikan Kongresi'nin İslam Kerimov rejimine karşı 2004'ten itibaren uyguladığı yaptırımların (askeri ambargonun), Özbekistan'ın NDN'e sağladığı lojistik destek sebebiyle 2011 yılında kaldırılması bunun en bariz örneğidir. Obama yönetiminin Afganistan'daki Amerikan askeri sayısını kademeli olarak azaltmayı amaçlayan çıkış stratejisinin Washington'un güvenliğe dayalı bölgesel dış politikasını ne ölçüde etkileyeceği belirsizliğini korusa da, Washington'un yerel sorunlar, siyasi reformlar, devlet kurumlarının güçlendirilmesi ve bölgelerarası ticaretin geliştirilmesi gibi şimdiye kadar ihmal edilen konulara daha fazla ağırlık vermesi beklenmektedir. Bunun hem bölge ülkelerinin yerel ve bölge dışı tehditlerle baş edebilmesini kolaylaştıracağı hem

<sup>65</sup> Jeffrey Mankoff, *The United States and Central Asia after 2014*, Center for Strategic and International Studies, Washington, DC, January 2013, p. 1.

<sup>66</sup> Her iki ülkede konuşlanan Karşı–Hanabad / Hokand (Özbekistan) ve Manas (Kırgızistan) askeri üsleri sırasıyla 2005 ve 2014 yıllarında kapatılmıştır. Bu iki ülkenin yanı sıra Türk dünyasında sadece Türkiye'de Amerikan askeri üs ve tesisleri bulunmaktadır.

<sup>67</sup> Azerbaycan, bölgesel güvenlik konularında ve 11 Eylül saldırıları sonrası küresel terörizme karşı başlatılan savaşta ABD'yi yakından desteklemektedir. Azerbaycan, Türkiye'nin yanı sıra, ISAF'a asker göndererek katkıda bulunan çok az sayıdaki Müslüman (ve Türk) ülkeden biridir. Yine Azerbaycan hava üslerini Amerikan ordusunun kullanımına açarak Irak'a Özgürlük Operasyonu'nu desteklemiş ve Irak savaşında askeri personel desteği vermiştir. Türk dünyasında Irak savaşına sadece Türkiye, Azerbaycan ve Kazakistan'ın asker göndererek ABD ve müttefik güçleri desteklediğini belirtmek gerekiyor.

<sup>68</sup> Laruelle, *US Central Asia Policy*.

de ABD'nin uzun vadeli siyasi, stratejik ve ekonomik çıkarlarına hizmet edeceği uzmanlar tarafından dile getirilmektedir. Obama yönetiminin Orta Asya'ya yönelik geliştirilmiş angajman politikası çerçevesinde kapsamlı bir şekilde revize ettiği bölgesel stratejisindeki yeni hedefler (yeni *İpek Yolu* vizyonu ya da *Büyük Güney Asya* projesi gibi)<sup>69</sup> tam da bu kaygıları gidermeye yönelik unsurlar içermektedir.

Son olarak 11 Eylül sonrası dönemde Washington'un Türk dünyasındaki stratejik çıkarları bağlamında Türkiye'nin yeri ve öneminin saptanması önem arz etmektedir. Amerikan liderliğinde küresel terörizme karşı savaşın getirdiği yeni dengeler ve etkileşimler, Ankara'nın bu konjonktürdeki yeri konusunda hem Batı'da hem de Türkiye'de tartışmaları beraberinde getirirken,<sup>70</sup> bir taraftan Amerikan-Türk ilişkilerinin 'stratejik ortaklık'tan 'model ortaklığa' doğru evrilmesine yol açmış diğer taraftan da Afganistan ve Irak'a yapılan askeri müdahaleler sonrasında Türkiye'nin geniş Orta Doğu coğrafyasındaki Arap-Müslüman ülkelere model ülke olabileceği tezi yeniden dillendirilmeye başlanmıştır. Kuşkusuz Türk dış politika karar alıcılarının Orta Doğu'daki sorunlarla daha fazla ilgilenmeye başlamalarıyla,<sup>71</sup> Türk-Amerikan ilişkilerinin ağırlık merkezinin Avrasya-Türk dünyasından Orta Doğu ve/veya Arap-İslam dünyasına doğru genişlemesi arasında paralellikler vardır. Bölgesinde Washington'un en yakın müttefiki olarak görülen Türkiye özellikle AK Parti hükümetleri döneminde geleneksel Batılı (ABD, AB ve NATO) unsurların dışındaki diğer bölge ve platformlarda daha aktif görünmeye başlamıştır. 2000'li yıllardan itibaren Türkiye'nin (bu sefer) geniş İslam dünyasıyla kurduğu yakın bağlar Amerikan stratejik çıkarları açısından önem kazanmaya başlamıştır. ABD'nin yeni tehdit algılamaları içinde gösterilen haydut devletlerin Türkiye'ye komşu olmaları Ankara'nın stratejik değerini artıran bir başka önemli faktör olmuştur.<sup>72</sup> Türk-Amerikan ilişkilerini tanımlamaya yönelik Clinton ve Bush yönetimleri tarafından kullanılan 'stratejik

<sup>69</sup> *Infra*, p. 21 and 24.

<sup>70</sup> Türk dünyası ve çevresinde Amerikan stratejik çıkarlarının gerçekleştirilmesi bağlamında Türkiye kilit öneme sahip ülkelerden biridir. Her iki ülkenin Türk dünyasında ortak stratejik ve ekonomik çıkarlara sahip olması işbirliğini kolaylaştıran faktörlerin başında gelmektedir. Genel olarak Ankara, 11 Eylül sonrası dönemde Washington'un bölgesel politikalarıyla uyumlu bir strateji izlemiştir. Bununla birlikte bu çalışmanın hazırlandığı günlerde Türkiye genelde İslam dünyasındaki özelde Orta Doğu'daki kazanımlarını sürdürme konusunda sıkıntılı günler yaşarken, Türk-Amerikan ilişkilerinin de zorlu bir dönemden geçtiğinin altını çizmek gerekiyor.

<sup>71</sup> Türk dış politikasındaki Ortadoğuluşma tartışmaları için bkz.: Tarık Oğuzlu, "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?" *Turkish Studies*, Vol. 9, No. 1 2008, pp. 3-20; Şaban Kardaş, "Turkey: Redrawing the Middle East Map Or Building Sandcastles?", *Middle East Policy*, Vol. XVII, No. 1, Spring 2010, pp. 115-136.

<sup>72</sup> Ömer Taşpınar, "The Rise of Turkish Gaullism: Getting Turkish-American Relations Right", *Insight Turkey*, Vol. 13, No.1, 2011, p. 13.

ortaklık' söylemi, Obama yönetimi tarafından 'model ortaklık'<sup>73</sup> şeklinde kapsamı genişletilerek yeniden tanımlanmıştır.

11 Eylül sonrası dönem Türkiye'ye atfedilen model ülke rolünün yeniden canlandığı ve teşvik edildiği yıllar olmuştur. 1990'ların model ülke yaklaşımından farklı olarak burada, başlangıçta *laik* ve '*demokratik*' kimliğiyle temayüz eden *seküler* bir Türkiye'nin ve 2002'de 'Müslüman' demokrat bir partinin (AK Parti) iktidara gelmesiyle de İslam ve demokrasi arasındaki uyumun sembolü olan bir Türkiye'nin öne çıkarılması söz konusudur. El-Kaide ve benzeri köktenci terör gruplarına karşı küresel düzeyde bir savaşın yürütüldüğü ortamda Müslüman ve demokrat kimliğiyle öne çıkan Türkiye'nin oynayacağı rol Amerikan stratejik çıkarları için hayati (ve kuşkusuz araçsal) önem taşımaktadır. Nitekim 11 Eylül sonrasında üst düzey Amerikalı yetkililer konuşmalarında, radikal İslam'a alternatif olarak görülen ve İslam dünyasında demokratikleşmenin yaygınlaşmasına katkıda bulunacağı düşünülen Türk modeline sık sık referans yapmışlardır.<sup>74</sup> Hatta dönemin başkanı George W. Bush, Türkiye'nin dünyadaki Müslümanlara modern ve seküler bir demokrasi modeli sunabileceğini öne sürmüştür.<sup>75</sup> Türkiye modeli tartışmalarının yaygınlaşmasıyla eşzamanlı olarak Bush yönetimi geniş Orta Doğu coğrafyasında ekonomik fırsatların ve demokrasinin yaygınlaşması, sivil toplumun güçlendirilmesi yönünde bir dizi siyasi girişimlerde [MEPI (Orta Doğu Ortaklık Girişimi) ve BMENA (Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Ortaklık Girişimi)]<sup>76</sup> gibi bulunmuştur.

Washington'un söz konusu açılımlarına paralel bir şekilde, 2002 yılından bu yana Ankara'nın hem içerideki hem de dışarıdaki söylemlerine hâkim olan vurgu Doğu ve Batı arasında bir 'köprü' rolü oynamaya doğru kayarken, bazı uzmanlar 'neo-Osmanlılık, medeniyetler ittifakı' ve 'Avrasyacılık' adları altında yeni angajmanların ve ilgi alanlarının ortaya çıktığını öne sürmüşlerdir.<sup>77</sup> Resmi

<sup>73</sup> Model ortaklık konusunda daha geniş bilgi için bkz.: Nuh Yılmaz, "U.S.-Turkey Relations: Model Partnership as an "Empty Signifier", *Insight Turkey*, Vol. 13, No.1, 2011, pp. 19-25.

<sup>74</sup> Türkiye modeli vurgusu son olarak 2011'de başlayan Arap Baharıyla birlikte yeniden gündeme gelmiştir. Bkz.: Emel Parlar Dal ve Emre Erşen, "Reassessing the "Turkish Model" in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective", *Turkish Studies*, 15:2, 2014; Cihan Tuğal, "Democratic janissaries? Turkey's role in the Arab Spring", *New Left Review*, 76, 2012, pp. 5-24.

<sup>75</sup> Dal ve Erşen, *Reassessing the "Turkish Model" in the Post-Cold War Era*, p. 268.

<sup>76</sup> *The U.S.-Middle East Partnership Initiative (MEPI)*, the State Department, <http://mepi.state.gov/index.html> (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2015).

<sup>77</sup> Bkz.: Kerem Öktem et al., *Another Empire? A Decade of Turkey's Foreign Policy under the Justice and Development Party*, İstanbul: İstanbul Bilgi University Press, 2012; Tuğal, *Democratic janissaries?*; Ziya Öniş, "Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East", *Mediterranean Politics*, 2014, pp. 1-17; Ziya Öniş & Şuhnaz Yılmaz, "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", *Turkish Studies*, Vol. 10, No: 1, 2009, p. 7-24.



söylem ve literatürde sıkça kullanılmaya başlanan “merkez ülke”, “çok boyutlu dış politika”, “Afroavasya anakütası”, “medeniyetsel jeopolitik yaklaşım”, “Avrasyacılık” gibi metafor ve yönelimler, Türk dış politikasındaki değişimin yönünü açıkça ortaya koymaktadır. Muhafazakar demokrat parti kimliğiyle iktidara gelen AK Parti hükümetleri döneminde Ankara’nın Türk dünyası vizyonunda daha pragmatik yaklaşımlar belirginlik kazanmaya başlamış ve gerçekleştirilebilir projeler üzerinden ekonomik ve kültürel alanlarda derinleşmenin hedeflendiği öne sürülmüştür. Ankara’nın bölge politikalarının son yıllarda “rasyonel stratejik planlama” temelinde reelpolitigi esas alan bir yörengeye doğru evrildiği bizzat günümüz Türk dış politikasının mimarı Ahmet Davutoğlu tarafından dile getirilmiştir.<sup>78</sup> Yine bu dönemde Türk dış politika öncelikleri arasında Türk dünyası vurgusunun giderek zayıfladığı<sup>79</sup> ve söz konusu coğrafyada Ankara’nın etkisizleştiği, bunun yerine yakın çevresindeki Türki olmayan halklar ve ülkelerin giderek Türkiye’nin iç ve dış politika gündemlerini belirleyen bir konuma yükseldiği görülmüştür. Yani Müslüman ve özellikle Arap ülkeleriyle işbirliğinin sunduğu imkân ve avantajları değerlendirmek bir dış politika önceliği haline getirilmiştir. Bu yeni jeopolitik ilgi alanlarının ve söylem(ler)in Türkiye’nin İslam dünyasındaki rolüne ilişkin “konjonktürel” Amerikan bakış açısıyla uyumlu olduğunu öne sürmek mümkündür.

## 4.2. Ekonomik Çıkarlar ve Enerji Politikaları

Ekonomik anlamda Türk dünyası ne büyük bir güç ne de Amerikan ürünleri ve yatırımcıları için büyük bir pazardır. Yüksek ekonomik büyüme rakamlarına rağmen Türk devletlerinin ekonomileri nispeten zayıftır.<sup>80</sup> ABD ile Türk dünyası arasındaki ticaret hacmi oldukça düşüktür. Bir karşılaştırma yapılacak olursa ABD’nin Belçika ile olan toplam dış ticaret hacmi (2014 yılı için 55,7 milyar Dolar), Türk dünyasıyla olan toplam ticaretinin yaklaşık iki katı kadardır. Bu

<sup>78</sup> Ahmet Davutoğlu, “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, Vol. 10, No: 1, 2008, pp. 77-96; Ahmet Davutoğlu, *Turkic Republics Since Independence: Towards A Common Future*, SAM Center for Strategic Research, No: 5, January 2013, p. 11.

<sup>79</sup> AK Parti yönetimlerinin bir Turancılık ideali olmamış ve kendisini bu türden bir projenin lideri olarak konumlandırma girişimlerinden uzak durmuşlardır. Bkz.: Natalia Mkhitarian, “Consolidation of the Turkic World in the Ideology and Political Practice of Official Ankara: Retrospective Stage-by-Stage Analysis”, *Central Asia and the Caucasus*, No. 5 (29), 2004, p. 139.

<sup>80</sup> Türk dünyasının ekonomik parametreler açısından homojen bir alan olmadığı altını çizmek gerekiyor. Söz konusu ülkelerin sosyo-ekonomik görünümü 1990’lardan günümüze kadar büyük değişimlere uğramıştır. Özellikle petrol ve doğal gaz ihracatçısı ülkeler kişi başı gelir ve ekonomik büyüme kalemlerinde belirgin bir biçimde diğer komşularından ayrılmaktadır. Dünya Bankası’nın 2015 yılı verilerine göre Türk dünyasını “üst orta gelir grubu” (Azerbaycan, Kazakistan, Türkiye ve Türkmenistan) ve “alt orta gelir grubu” ekonomileri (Kırgızistan ve Özbekistan) şeklinde iki farklı kategoride değerlendirmek mümkündür. Bkz.: The World Bank Group, *Country and Lending Groups*, 2015 verileri, [http://data.worldbank.org/about/country-and-lending-groups#Low\\_income](http://data.worldbank.org/about/country-and-lending-groups#Low_income) (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2015).

bağlamda ABD ile Türk dünyası arasında, Washington yönetimlerinin dış politika önceliklerini ve kararlarını şekillendirecek kadar derin ekonomik bağların var olduğunu söylemek mümkün değildir.

Bununla birlikte ekonomik parametreleri Türk dünyası açısından önemli kılan iki kilit unsur vardır. Bunlardan birincisi Türk dünyasının sahip olduğu zengin doğal kaynaklar, ikincisi ise Türk dünyasının her iki tarafında yer alan büyük ekonomik güçlerdir: yani AB, Doğu Asya (Çin) ve Güney Asya (Hindistan). Kuşkusuz her üç bölgenin de, ekonomik gelişmelerini sürdürebilmek için Hazar havzası enerji kaynaklarına büyük ihtiyaçları vardır. Özellikle Asya-İç ticaretin yakın gelecekte trans-Pasifik ticari bağları aşacağı düşünüldüğünde, Asya'daki bölgeselciliğin politik ekonomisinin (yani Çin ve Hindistan gibi büyük ekonomik güçlerin etrafındaki farklı alt-bölgelerle kurduğu kompleks ticari bağlar ve artan yatırımlar) dikkate alınması kaçınılmaz olmaktadır.<sup>81</sup> Ticari ilişkiler stratejik yansımalarıyla birlikte ele alındığında ABD'nin Türk dünyasındaki ekonomik çıkarlarının önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Doğal kaynaklar açısından Türk dünyası, küresel enerji politikalarının ve enerjinin ekonomi-politiğinin periferisinde değil, odağında ya da merkezinde yer almaktadır. Doğal zenginlikler Türk dünyasındaki her bir ülkenin bölgesel ve küresel ekonomiyle kurduğu ilişkinin mahiyetini ve derinliğini doğrudan etkilemektedir. Enerji arz güvenliği bağlamında hem AB'nin hem de Çin'in büyük önem attığı bölgelerin başında, göz ardı edilemeyecek hidrokarbon kaynaklarını barındıran Hazar havzası gelmektedir.<sup>82</sup> Amerikan Enerji Bakanlığı'na bağlı Enerji Bilgi Dairesi'nin (E.I.A.) 2013 yılı verilerine göre, Hazar havzasının ispatlanmış ve olası petrol kaynaklarının 48 milyar varil ve doğal gaz rezervlerinin 292 trilyon feet küp olduğu tahmin edilmektedir.<sup>83</sup> Aynı kurum 2035 yılı projeksiyonlarında Hazar bölgesinden yapılacak doğal gaz ihracatının küresel doğal gaz satışındaki payının yüzde 11 olacağını öngörmektedir.<sup>84</sup>

<sup>81</sup> Evan A. Feigenbaum, "Adapting to the New Asia", *Asia Unbound-Council on Foreign Relations*, June 13, 2011, <http://blogs.cfr.org/asia/2011/06/13/adapting-to-the-new-asia/> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2016).

<sup>82</sup> The European Commission, "Gas and Oil Supply Routes", <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/imports-and-secure-supplies/gas-and-oil-supply-routes> (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2016); Zhao Huirong ve Wu Hongwei, "China's Energy Policy Towards the Caspian Region: the Case of Kazakhstan", *The Newsletter*, No. 62, Winter 2012, [http://www.ias.asia/sites/default/files/IIAS\\_NL62\\_28.pdf](http://www.ias.asia/sites/default/files/IIAS_NL62_28.pdf) (Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2016); Mehdi P. Amineh ve Guang Yang (der.), *Secure Oil and Alternative Energy, The Geopolitics of Energy Paths of China and the European Union*, Vol. 27, Brill NV, 2012.

<sup>83</sup> Hazar havzası Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan'ın yanı sıra Rusya ve İran'ın kıyı bölgelerini ve Hazar'a kıyısı bulunmayan ancak jeolojik uzantısı içerisinde yer alan Özbekistan'ı kapsamaktadır. Bkz.: *U.S. Energy Information Administration*, "Overview of oil and natural gas in the Caspian Sea region", August 26, 2013, [http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Caspian\\_Sea/caspian\\_sea.pdf](http://www.eia.gov/countries/analysisbriefs/Caspian_Sea/caspian_sea.pdf) (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2015), p. 8.

<sup>84</sup> Nichol, *Central Asia*, p. 48.

Enerji zenginlikleri, hem bir sorun olarak hem de (dış) politika aracı ve stratejik kaynak olarak sadece Türk dünyasının uluslararası ilişkilerini ve siyasi, sosyo-ekonomik ve güvenlik alanlarındaki tercihlerini etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda Amerikan ulusal çıkarlarını yakından ilgilendiren çok önemli bir faktör olarak belirlemektedir.<sup>85</sup> Ayrıca büyük ekonomik havzalara (AB, Çin ve Hindistan) yakınlığı Orta Asya, Güney Kafkasya ve Ön Asya hattını uzun vadeli Amerikan stratejik çıkarları açısından önemli kılmaktadır. Washington’un bölgedeki ekonomik çıkarlarının genel çerçevesini ‘dış pazarlara erişim’ ve “küresel ekonomik büyümenin sağlanması” hedefleri belirlemektedir.<sup>86</sup> Türk dünyasında piyasa ekonomilerinin güçlendirilmesi, siyasi-ekonomik reformların gerçekleştirilmesi, küresel pazarlara erişimlerinin ve uluslararası kuruluşlara (DTÖ, IMF, Dünya Bankası gibi) üyeliklerinin sağlanması gibi konular, 1990’lardan itibaren Washington yönetimlerinin dış politika hedefleri arasında yer almaya başlamıştır. Söz konusu hedefler doğrultusunda atılacak adımların, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını güçlendirmenin yanı sıra Amerikan şirketleri için yeni pazar alanları ve başta enerji olmak üzere farklı alanlarda yatırım fırsatları doğuracağı öne sürülmüştür. Kaldı ki fakirlik, işsizlik ve benzeri ekonomik sorunların istikrarsızlık ve siyasi şiddete yol açabileceği düşünüldüğünde, Türk dünyasının ekonomik gelişimi ABD’nin diğer stratejik çıkarları için de vazgeçilmez hale gelmektedir.<sup>87</sup>

<sup>85</sup> Hazar havzası enerji kaynaklarının Amerikan enerji güvenliği açısından hayati öneme sahip olduğunu açıkça teyit eden resmi açıklamalar için bkz.: U.S. Senate, Committee on Foreign Relations, *Hearing on Energy Supplies in Eurasia and Implications for U.S. Energy Security*, Statements of Honorary Karen Harbert and Paul E. Simons, Sep. 27, 2005, <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/CHRG-109shrg33726/html/CHRG-109shrg33726.htm> (Erişim Tarihi: 18 Aralık 2014).

<sup>86</sup> The White House, *A National Security Strategy of Engagement and Enlargement*, Washington, DC, U.S. Government Printing Office, July 1994, <http://nssarchive.us/NSSR/1994.pdf> (Erişim Tarihi: 8 Nisan 2015).

<sup>87</sup> Bölgelerarası ticaret ve işbirliğinin, bölge ülkelerinin küresel ekonomiyle entegrasyonunu kolaylaştıracağı, terör örgütlerinin ve dini radikalizmin yükselişini frenleyeceği birçok uzman tarafından dile getirilmiştir. Nitekim bölge uzmanları Laruelle ve Peyrouse, söz konusu stratejiyle Amerikan diplomasisinin Türk dünyasında küreselleşmeyi aktif bir şekilde teşvik ettiğini öne sürmüşlerdir. *Yeni İpek Yolu* stratejisinin temel çıkış noktasını da bu düşünsel çerçeve oluşturmaktadır. Yine bazı yazarlar ABD’nin Orta Asya ve Hazar havzasındaki açılımlarını Thomas Barnett’in geliştirdiği “yalıtılmışlık, tehlike ve istikrarsızlıkla özdeşir” teziyle açıklamaya çalışmışlardır. Barnett’e göre Kafkaslar, Orta Asya, Orta Doğu ve Güney Asya küreselleşmenin yani uluslararası ticari-ekonomik bağlantıların dışında kalmıştır ve küresel sisteme entegre edilmediği sürece terör ve şiddet üretmeye devam edecektir. ABD Merkez Kuvvetler Komutanlığı’nın (CENTCOM) ‘Merkez Bölge’ye ilişkin resmi bakışıyla yukarıdaki stratejik vizyon arasında paralellikler bulunmaktadır. Bkz.: Thomas Barnett, “The Pentagon’s New Map”, *Esquire Magazine*, January 29, 2007, <http://www.esquire.com/news-politics/a1546/esq0303-mar-warprimer/> (Erişim Tarihi: 18 Şubat 2015); Marlene Laruelle and Sebastien Peyrouse, *Globalizing Central Asia: Geopolitics and Challenges of Economic Development*, New York, Routledge, 2013.

Bu çerçevede hayata geçirilmesi öngörülen ekonomik çıkarların ana hatları, (yeni) ‘İpek Yolu’ vizyonu ve/veya projesiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Geçmişte Çin’den başlayarak doğu-batı istikametinde Akdeniz–Balkanlar’a ve oradan da Avrupa’ya kadar uzanan ve önemli ticaret merkezlerini birleştiren İpek yolunun, Orta Asya ve Kafkasya’da yaşayan halkların ekonomik gelişmelerine katkıda bulunduğu bilinmektedir. İpek Yolu bir yönüyle ticaret, ulaşım ve karşılıklı bağımlılığın sembolü haline gelmiştir. Buradan hareketle Washington yönetimleri 1990’lardan itibaren İpek Yolu vizyonunu dış politika söylemlerinin ayrılmaz parçası haline getirmişlerdir.<sup>88</sup> Bu şekilde, büyük bir kısmı karasal olarak kapalı olan söz konusu bölgelerin yine karasal bağlantılar (karayolları, demiryolları, havayolları ve boru hatları) üzerinden hem kendi içerisinde hem de Avrupa ve Asya ile ticari bağlarını geliştirmesi ve küresel ekonomiyle entegrasyonu amaçlanmıştır. Tarihi İpek Yolu’nun canlandırılmasını hedefleyen vizyon ve programların Türk dünyası ülkeleri tarafından da desteklenip geliştirilmeye çalışıldığını belirtmek gerekiyor.<sup>89</sup>

İpek Yolu vizyonunun resmi belgelere yansımaları, 1999 yılında Amerikan Kongresi üyeleri tarafından hazırlanan İpek Yolu Strateji Yasası’yla gerçekleşmiştir. 2006 yılında revize edilerek Kongre’ye sunulan ikinci İpek Yolu Strateji Yasası<sup>90</sup> ve yine Temmuz 2011’de dönemin Dışişleri Bakanı Hillary Clinton tarafından açıklanan Yeni İpek Yolu Vizyonu, odağına Afganistan’ı yerleştirirken aslında Washington’un bölgesel angajmanlarıyla stratejik önceliklerindeki değişimleri de açıkça ortaya koymuştur. Marlène Laruelle’in haklı olarak vurguladığı gibi 1990’ların başlarında Amerikan İpek Yolu projesi Orta Asya’yı (Hazar denizi üzerinden) Kafkasya’ya ve (oradan da Gürcistan–Türkiye üzerinden) Avrupa’ya bağlamayı hedeflerken, 2011’e gelindiğinde aynı stratejik vizyon çerçevesinde

<sup>88</sup> Günümüzde ABD’nin yanı sıra hem bölge ülkeleri tarafından hem de Rusya, Çin, AB gibi bölge-dışı aktörler tarafından tarihi İpek Yolu’nu canlandırmaya yönelik kuzey-güney ve doğu-batı ekseninde farklı proje ve programlar yürütülmektedir. Bu projelerin büyük bir çoğunluğu Türk dünyası alanını kapsamaktadır. Bölge-dışı aktörlerin İpek Yolu vizyonuna ilişkin yaklaşımları ekonomik ve ticari çıkarlar etrafında kesişse de, projelerin kapsamı ve amaçları, hedef ülkeler, güvenlik kaygıları, yatırım ve işbirliğinde sergilenen seçicilik ve diğer birçok konuda ciddi görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Bu konuda karşılaştırmalı bir analiz için bkz.: Vladimir Fedorenko, *The New Silk Road Initiatives in Central Asia*, Rethink Institute, RETHINK Paper 10, August 2013.

<sup>89</sup> Nitekim Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları’nın V. Zirve Bildirisi “İpek Yolunun Canlandırılması Programı”nın önemini vurgulamış ve söz konusu programın tarafların çıkarlarına uygun ekonomik işbirliğini güçlendireceğini açıkça belirtmiştir. Bkz.: “Türkçe Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları V. Zirve Bildirisi”, *Türk Konseyi*, Astana, 1998, [http://www.turkcon.org/tr-TR/astana-bildirisi-\(1998\)/4/911/911/294](http://www.turkcon.org/tr-TR/astana-bildirisi-(1998)/4/911/911/294) (Erişim Tarihi: 20 Nisan 2015).

<sup>90</sup> 1999 ve 2006 tarihli yasa tasarıları Amerikan Senatosu tarafından şimdiye kadar onaylanmamıştır. Tasarıların tam metni için bkz.: *Text of the Silk Road Strategy Act of 1999*, [www.govtrack.us/congress/bills/106/hr1152/text](http://www.govtrack.us/congress/bills/106/hr1152/text); *Text of the Silk Road Strategy Act of 2006*, <https://www.govtrack.us/congress/bills/109/s2749/text> (Erişim Tarihi: 21 Nisan 2015).

kuzey–güney istikametinde yeni bir bölgesel angajmanın (Türkiye, Akdeniz ve Avrupa’yla tesis edilen tarihsel bağlantıların rağmına) inşa edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.<sup>91</sup> Afganistan’ı Orta ve Güney Asya bölgeleri arasında önemli bir bağlantı üssü olarak konumlandıran Amerikan bakış açısı, 11 Eylül sonrasında oluşan güvenliğe dayalı stratejik angajmanın artık ekonomik–ticari unsurlar üzerinden yeniden tanımlandığını göstermektedir.

Yeni İpek Yolu Stratejisi, Orta ve Güney Asya’da bölge içi ve bölgeler arasındaki ekonomik ilişkilerin artırılmasını, ticaretin liberalizasyonu ve piyasaların uyumlulaştırılmasını hedeflemektedir. Hillary Clinton, 2011’de Hindistan ziyareti sırasında açıkladığı söz konusu stratejiyle eski İpek Yolu’nun canlandırılması çağrısında bulunmuştur: “(bölgede) uluslararası ekonomik ve transit bağlantılardan oluşan ağlar kurabiliriz. Bu daha fazla demiryolu, karayolu ve enerji altyapısının inşa edilmesi anlamına gelmektedir; tıpkı Türkmenistan’dan Afganistan’a ve oradan da Pakistan ve Hindistan’a uzanacak boru hattı projesi (TAPI) gibi...”<sup>92</sup> Bu açıklamalardan anlaşılmaktadır ki yeni İpek Yolu vizyonu iki ana alanda (ticaret–ulaştırma ve bölgesel enerji pazar(lar)ının geliştirilmesi) Türk dünyasının doğusunun Güney Asya’yla bütünleşmesini öngörmektedir.

Gelişen ekonomisi ve 1,7 milyarı aşan kalabalık nüfusuyla büyük bir pazar konumundaki Güney Asya bölgesi Amerikan ekonomik çıkarları açısından büyük bir öneme sahiptir. Bölgenin iki önemli ülkesi olan Hindistan ve Pakistan ABD’nin geleneksel müttefikleri arasında yer almaktadır. Her iki ülkenin enerji arzı güvenliklerinin sağlanması Washington’un stratejik ve ekonomik çıkarlarına hizmet edeceğinden, Güney Asya’nın kuzeyindeki hidrokarbon zengini ülkelerle ticaret, ulaştırma ve alternatif enerji hatları üzerinden entegrasyonu İpek Yolu vizyonunun önemli bir parçası haline gelmektedir.<sup>93</sup> Bu doğrultuda Amerikan hükümeti ve/veya şirketleri TAPI doğalgaz boru hattı projesi, CASA–1000 (Orta Asya–Güney Asya Elektrik Enerjisi Nakil ve Ticaret) projesi, CAREC (Orta Asya Bölgesel Ekonomik İşbirliği) programı, CACI (Orta Asya Narkotikle Mücadele) planı, Afgan Çevre Yolu projesi, bölge ülkelerinin DTÖ üyeliğine<sup>94</sup> kabul edilmesi

<sup>91</sup> Laruelle, *US Central Asia Policy*, p. 3.

<sup>92</sup> Fedorenko, *The New Silk Road Initiatives in Central Asia*, p. 4.

<sup>93</sup> Evan A. Feigenbaum, “Can the U.S. and India Cooperate in Central Asia?”, *Asia Unbound–Council on Foreign Relations*, May 29, 2011, <http://blogs.cfr.org/asia/2011/05/29/can-the-u-s-and-india-cooperate-in-central-asia/> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2016).

<sup>94</sup> Türk dünyasında Türkiye (1951), Kırgızistan (1998) ve Kazakistan’ın (2015) DTÖ’ye resmi üyeliği bulunmaktadır. Azerbaycan ve Özbekistan’ın örgüte gözlemci statüsünde üyeliği bulunmaktadır. Türkmenistan hükümeti DTÖ’ye üye olma isteğini resmi olarak 2013’te açıklamış ise de üyelik süreci ve müzakerelerin başlaması konusunda aradan geçen üç yıl boyunca herhangi bir somut adım atılmamıştır. Bkz.: The World Trade Organization, “Members and Observers”, [https://www.wto.org/english/thewto\\_e/whatis\\_e/tif\\_e/org6\\_e.htm](https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm), (Erişim Tarihi: 20 Mart 2016).

yönündeki girişimleri, teknik altyapı, kalkınma, eğitim ve sağlık sektörlerindeki reform çalışmalarını ve benzeri birçok projeyi doğrudan veya dolaylı olarak desteklemektedirler.

Öte yandan, hem 1999 hem de 2006 tarihli İpek Yolu Strateji Yasası'nın odağındaki bir diğer önemli bölge Güney Kafkasya'dır.<sup>95</sup> Washington'un söz konusu bölgeye yönelik politikalarının temelinde güvenlik konuları ve enerji yatmaktadır. 1990'ların ortalarından itibaren ABD'nin Kafkasya politikasına yeni öncelikler ve çıkarlar dâhil edilmiştir. Bunların başında özellikle Clinton döneminde ABD'nin Hazar politikasına damgasını vuran petrol faktörü gelmektedir. Hazar'ın petrol ve doğal gaz zenginliklerinin Rusya'yı devre dışı bırakacak alternatif enerji boru hatlarıyla yeni kaynak arayışındaki Avrupa'ya ve uluslararası pazarlara ulaştırılması, Washington'un bölgedeki en önemli dış politika önceliği haline gelmiştir. Bundan dolayı Amerikan diplomasisi enerji hatlarının geçeceği güzergâhın güvenliğini sağlamak adına bu yıllarda Dağlık Karabağ meselesi ve Gürcistan'daki iç sorunlar başta olmak üzere birçok bölgesel konuyla aktif bir şekilde ilgilenmeye başlamıştır.<sup>96</sup> Bölge ülkelerinin yeni müttefik ve kimlik arayışlarına Amerikan etkisi kısa sürede sonuçlarını vermiştir. Azerbaycan ve Gürcistan 1997'de kurulan ve Rusya karşıtı bir bölgesel ittifak olarak öne çıkan GUAM'a üye olurken, Amerikan hükümeti ve petrol şirketleri Hazar'ın her iki tarafındaki stratejik ortamın en güçlü ve etkin aktörleri haline gelmişlerdir.<sup>97</sup>

Hazar petrolünün Gürcistan ve Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılması fikri, Clinton yönetiminin güçlü siyasi desteğinin yanı sıra Amerikan (ve İngiliz) yatırımcıların yoğun çalışmaları sonucunda somut projelere dönüşmüştür. Bunların başında Azeri petrolüyle birlikte Türkmen ve Kazak petrolerini Gürcistan üzerinden Türkiye'nin Ceyhan limanına taşıyan Bakü–

<sup>95</sup> Yasanın kapsamındaki bu bölgeyle Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan kastedilmektedir. Yasa taslağını kaleme alan senatörlere göre, söz konusu bölgede ABD'nin önemli jeopolitik ve ekonomik çıkarları bulunmaktadır. Bkz.: *Text of the Silk Road Strategy Act of 2006*.

<sup>96</sup> Güney Kafkasya'da Amerikan yönetimlerinin stratejik yatırım yaptığı ülkelerden biri de, Hazar Denizi'nin Karadeniz'le bağlantısında kilit bir konuma sahip olan Gürcistan'dır. ABD eski ulusal güvenlik danışmanlarından Zbigniew Brzezinski, Moskova'nın nüfuzu ve etkisi altındaki bir Gürcistan'ın Orta Asya'daki alternatif boru hatları projelerini ve dolayısıyla bölgedeki siyasi ve ekonomik çoğulculuğu riske atabileceğini öne sürmüştür. Bkz.: Scott Thompson, "Conference at CSIS: the geopolitics of energy", *Executive Intelligence Review* (EIR), Volume 26, Number 51, December 24, 1999, p. 27.

<sup>97</sup> Hazar Denizi'ndeki Azeri–Çırag–Güneşli petrol alanlarının işletilmesini düzenleyen ve 1994 yılında imzalanan Asrın Anlaşması'na taraf olan şirketlerden dördü (Amoco-%17,01; Pennzoil-%9,82; Unocal-%9,52; ve McDermott-%2,45) Amerikan enerji şirketi idi. Bkz.: Rovshan Ibrahimov, *U.S.–Azerbaijan Relations: A View from Baku*, Rethink Institute, RETHINK Paper 17, October 2014, p. 7.

Tiflis–Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı (BTC) projesi gelmektedir.<sup>98</sup> Hazar’ın zengin hidrokarbon kaynaklarının taşınmasında Rusya’nın fiili tekelini kıran bir diğer proje, 1999 yılından bu yana aktif olan Bakü–Supsa hattıdır. Yine doğu–batı enerji koridorunun bir başka önemli ayağını, Azerbaycan’dan Gürcistan’a ve oradan da Türkiye’ye doğal gaz taşıyan Güney Kafkas Boru Hattı (South Caucasus Pipeline–SCP) teşkil etmektedir. Şah Deniz Aşama–1 havzasından 2007 yılından bu yana Türkiye’ye doğal gaz ulaştıran SCP hattı,<sup>99</sup> Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ve Trans–Adriyatik Boru Hattı Projesi (TAP) ile birleşerek Güney Doğal Gaz Koridorunu oluşturmaktadır.<sup>100</sup>

Hazar havzasından Batılı ülkelere doğrudan ilk enerji hattını oluşturacak söz konusu koridor, AB ülkelerinin yeni kaynak arayışları için alternatif güzergâh oluşturmanın yanı sıra Türkiye’ye enerji üssü olma avantajı da sağlamaktadır.<sup>101</sup> Petrol ve doğal gaz bakımından büyük ölçüde dışa bağımlı bir ülke olan Türkiye, bu bağlamda enerji ekonomi politığının bir parçası haline gelmektedir. Son yıllarda büyüyen ekonomisiyle giderek daha fazla enerji tüketen ve coğrafi konumu sayesinde enerji ticaret merkezi ve doğu–batı güzergâhında transit ülke olmayı hedefleyen Türkiye’nin küresel enerji piyasalarındaki önemi giderek artmıştır. Tamamlanan ve hâlen yapımı devam eden enerji altyapı ve boru hatları projeleri “*gerek bölge içi bütünleşmenin kurulması gerekse bölge ile küresel pazarlar arasında kalıcı bağların*”<sup>102</sup> tesisinde katalizör rolü oynamış, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan arasında güçlü (ve Amerikan çıkarlarıyla uyumlu) stratejik–ekonomik işbirliğinin yolunu açmıştır. Hayata geçirilen proje ve yatırımlar, Türkiye ve Azerbaycan arasında ekonomik bağımlılığın teşekkülüne katkıda bulunmuş, Türk dünyasının batısında (doğusundan farklı olarak) bir siyasal stratejik bağımlılığın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Kuşkusuz Türkiye’nin Amerikan ekonomik ve stratejik çıkarları açısından önemi sadece Güney Kafkasya’yla kurulan bağlarla sınırlı değildir. 1990’lar boyunca Türk dünyasındaki fırsatlar ve tehditler, iki ülke arasındaki işbirliğinin farklı öncelik alanlarında derinleşmesine imkân vermiştir. Türkiye ABD’nin Orta Asya ve Güney Kafkasya’daki ekonomik çıkarlarının

<sup>98</sup> “Baku–Tbilisi–Ceyhan pipeline”, *BP Caspian*, [http://www.bp.com/en\\_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC.html](http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/BTC.html) (Erişim Tarihi: 26 Nisan 2015).

<sup>99</sup> “South Caucasus pipeline”, *BP Caspian*, [http://www.bp.com/en\\_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html](http://www.bp.com/en_az/caspian/operationsprojects/pipelines/SCP.html) (Erişim Tarihi: 26 Nisan 2015).

<sup>100</sup> “TANAP Nedir?”, *TANAP*, <http://www.tanap.com/tanap-projesi/tanap-nedir/> (Erişim Tarihi: 23 Nisan 2015).

<sup>101</sup> Erdal Tanas Karagöl ve Salihe Kaya, *Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru (GGK)*, SETA Analiz, Sayı: 108, Eylül 2014, s. 14.

<sup>102</sup> Mitat Çelikpala ve Cavid Veliyev, *Azerbaycan–Gürcistan–Türkiye: Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği*, CIES Policy Brief, No: 3, March 2015, s. 12.

(özellikle enerji alanında) hayata geçirilmesinde kilit rol oynamaktadır. Hazar bölgesinin zengin hidrokarbon kaynaklarının AB başta olmak üzere dünya piyasalarına çıkışında Türkiye'nin üstlendiği transit-köprü rolüne en büyük siyasi ve finansal destek sağlayan aktörlerin başında Amerikan hükümeti ve şirketlerinin geliyor olması bunun açık göstergesidir.

### 5. Değişen Bölgesel Perspektifler ve Yeni Angajmanlar

Dünyayı ulusal çıkarları doğrultusunda belli başlı bölgelere ayırarak politikalar üreten Amerikan diplomasisi, bugün Türk dünyasında kendi siyasi-stratejik ve ekonomik çıkarlarıyla uyumlu, yeni bölgesel perspektif ve angajmanlar inşa etmeye çalışmaktadır. Bu yaklaşımın somut sonuçlarından biri, Amerikan bürokrasisi ve resmi kurumlarının yeniden yapılandırılması olmuştur. Nitekim ABD Dışişleri Bakanlığı'nın kurumsal yapılanmasında Türk dünyasının doğusu ile batısı farklı büroların sorumluluğuna verilmiştir: Türkiye ve Azerbaycan Avrupa ve Avrasya İşleri Bürosu'na bağlı kalırken, Orta Asya ülkeleri 2006 yılında yeniden düzenlenen Güney ve Orta Asya İşleri Bürosu'na kaydırılmıştır.<sup>103</sup> Benzer stratejik kayma ABD Savunma Bakanlığı'nın coğrafi muharip komutanlıklarının sorumluluk bölgelerinde yaşanmıştır. Türkiye ve Azerbaycan USEUCOM'a (Avrupa Kuvvetler Komutanlığı) bağlıyken Türk dünyasının doğusu 1999'dan bu yana USCENTCOM (Merkez Kuvvetler Komutanlığı) komutası altına alınmıştır.<sup>104</sup>

Washington'un ekonomik çıkarlara dayalı Türk dünyası açılımları da yeni bir "bölgesel" perspektif ortaya koymaktadır.<sup>105</sup> Yeni İpek Yolu vizyonu Orta Asya bölgesinin, Azerbaycan ve Türkiye'den bağımsız olarak (ve hatta onlara rağmen) Güney Asya'yla ticari ve ekonomik entegrasyonunu öngörmektedir. ABD'nin Orta Asya ve Güney Kafkasya'yı eski Sovyet hinterlandından kopararak güney ve batısındaki komşularıyla entegre etme girişimi sayesinde, (i) daha istikrarlı ve müreffeh bir Afganistan'ın inşa edilebileceği, (ii) artan Rus ve Çin nüfuzu karşısında bölge ülkelerine alternatifler sunulabileceği ve (iii) denize çıkışı olmayan bölge ülkelerinde küreselleşmenin destekleneceği ifade edilmektedir.<sup>106</sup> Bu bağlamda Bush yönetimi tarafından 2005'te nükleer güç olarak tanınan Hindistan'ın bölgesel güvenlik ve ekonomik kalkınma konularında oynamak

<sup>103</sup> ABD Dışişleri Bakanlığı resmi web-sayfası, [www.state.gov/p/](http://www.state.gov/p/).

<sup>104</sup> U.S. Department of Defense, "Map of the world with Commanders' areas of responsibility", [http://www.defense.gov/news/UCP\\_2011\\_Map4.pdf](http://www.defense.gov/news/UCP_2011_Map4.pdf) (Erişim Tarihi: 29 Ocak 2015).

<sup>105</sup> ABD'nin Orta Asya ve/veya Avrasya'daki ticari ve enerji konularında "bölgesel" bir yaklaşım izlemesi gerektiğini savunan resmi görüş hakkında daha fazla bilgi için bkz.: U.S. Senate, Committee on Foreign Relations, *Hearing on Energy Supplies in Eurasia and Implications for U.S. Energy Security*; Evan A. Feigenbaum, "Speaking of the SCO...", *Asia Unbound-Council on Foreign Relations*, June 15, 2011, <http://blogs.cfr.org/asia/2011/06/15/speaking-of-the-sco/> (Erişim Tarihi: 3 Mart 2015).

<sup>106</sup> Mankoff, *The United States and Central Asia After 2014*, pp. 19-21.



istediği rol ile Orta Asya’da Rus ve Çin nüfuzunu dengelemeyi önceleyen Amerikan bakış açısının örtüştüğü söylenebilir.<sup>107</sup>

Yeni bölgesel angajmanların ve projeksiyonların bölge ülkeleri tarafından desteklenip desteklenmeyeceğini ve ne kadar başarılı olacağını zaman gösterecektir. Ancak Marlène Laruelle’in yerinde tespitiyle, Türk dünyasının doğusuna yönelik Güney Asya eksenli Amerikan stratejisi temelde Washington’un transatlantik taahhütleriyle, Türkiye’ye atfedilen imtiyazlı rolle ve Türk dünyasının batısıyla inşa edilen bağlantılarla çelişmektedir.<sup>108</sup> Türk cumhuriyetleri, bağımsızlıklarının ilk yirmi beş yılında Türkiye ve Batı’yla yakın ilişkiler tesis etmişlerdir. Kuşkusuz Washington, bu cumhuriyetlerin bağımsızlıklarının güçlendirilmesinde ve uluslararası ilişkilerinin çeşitlendirilmesinde önemli roller oynamıştır. Ancak Afganistan odaklı yeni vizyon ve angajmanlar taraflar için bir “kazan–kazan” durumu doğurmakla birlikte, Çin, Rusya ve AB’nin sunduğu fırsatlar ve yatırım imkanları bölgenin siyasi–ekonomik elitlerine daha cazip görünmekte ve dolayısıyla tercihlerini etkilemektedir. Özeldir Orta Asya ülkelerinin genelde ise Türk dünyasının güneyindeki komşularından tamamen farklı hukuk sistemlerine, siyasi ve sosyo–ekonomik özelliklere sahip olmaları ve böylesi önemli bir vizyona İran’ın dâhil edil(e)memesi yeni bölgesel projeksiyonların hayata geçirilmesini geciktirebilir ve hatta engelleyebilir. Son tahlilde Orta Asya bölgesinin güneyiyle yeni ilişkiler tesis etmesi yönünde Washington’un izlediği politikalar, Türk dünyası bağlamında 1990’lardan bu yana oluşan Türk–Amerikan birlikteliğinin zayıflamasına yol açmış görünmektedir. Bu aynı zamanda Türk dünyasının doğusunda, Moskova ve Pekin’in daha görünür hale geldiği ve Avrupalı kurumlarla entegrasyonun giderek zayıfladığı yeni bir stratejik bağlam doğurmuştur.

## 6. Sonuç

Çalışmanın temel savı ABD’nin Türk dünyasını yekpare bir aktör/bölge olarak görmediği, stratejik–ekonomik çıkarların belirleyici olduğu ve Washington yönetimlerinin konjonktürel, pragmatik ve bölgesel odaklı bir Türk dünyası politikaları izlediği tezine dayanmaktadır. Türk dünyası, ABD’nin ana dış politika gündemleri arasında ‘yekpare stratejik mekân’ olarak yer alan bir coğrafya değildir. Yani Birleşik Devletler’in uluslararası ilişkilerinde, bu dünyanın yekpare

<sup>107</sup> Güney ve Orta Asya’daki Hint–Amerikan ortaklığının bölgesel yansımaları hakkında geniş bilgi için bkz.: Stephen Blank, “The Geostrategic Implications of the Indo-American Strategic Partnership”, *India Review*, 6:1, 2007, pp. 1-24; Atajan Yazmuradov, “The US’s Greater South Asia Project: Interests of the Central Asian Countries and of the Key Non-Regional Actors,” *Central Asia and the Caucasus*, No. 5/41, 2006, pp. 81–94.

<sup>108</sup> Daha fazla bilgi için bkz.: Laruelle, *US Central Asia Policy*, p. 2; Rumer et al., *U.S. Policy Toward Central Asia 3.0*.

bir politik, ekonomik ve stratejik karşılığı bulunmamaktadır. Bu yüzden ne Soğuk Savaş yıllarında ne de sonrasında ABD'nin yeknesak bir Türk dünyası politikası olmamıştır. Amerikan yönetimlerinin “*Türk dünyasının ‘farklı’ unsurlarına, ‘farklı’ zamanlarda, ‘farklı’ yaklaştığı*”<sup>109</sup> söylenebilir. Çalışmada ayrıca, hem bir analiz düzeyi olarak Türk dünyası faktörünün hem de Washington’un resmi söylemlerinde göze çarpan “Turkic” (Türk/Türkî) değişkeninin, Amerikalı siyasa yapıcılar tarafından dış politika çıktılarına zemin teşkil edecek “*rasyonel*” bir çerçeve olarak algılanmadığı ileri sürülmüştür.

Washington’un Türk dünyası politikaları bağlamında altı çizilmesi gereken bir başka husus, resmi söylem ve uygulamada ‘bölgeselci’ yaklaşımların Amerikan ulusal çıkarlarını ve dış politika önceliklerini belirleyen işlevsel bir çerçeve oluşturmaya devam ettiğidir. Bu açıdan Birleşik Devletler’in Türk dünyası politikası aynı zamanda bir ‘bölgeler’ politikasıdır ve bir değil, birkaç Türk dünyası politikası bulunmaktadır. ABD’nin Türk dünyası ve çevresindeki stratejik–ekonomik çıkarları, Washington yönetimlerini bölgesel odaklı bir dış politika ve vizyon geliştirmeye itmiştir. Amerikan bakış açısı, Türk dünyasının doğusunun jeopolitiğini batısından ayırıştırılmaktadır. 11 Eylül terör saldırılarının bu ayırışmayı daha da derinleştirdiği iddia edilebilir. Washington’un uluslararası ilişkilerine damgasını vuran sorun alanlarının özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra Avrasya’dan Güney Asya ve Orta Doğu bölgelerine kaymasıyla birlikte, Türk dünyası güneyindeki bölgelerle daha fazla angaje olmaya başlamışlardır. ‘İpek Yolu vizyonu’, ‘Türk modeli’, ‘Büyük Güney Asya’ projesi ve benzeri metaforlar, bahse konu yeni bölgesel angajman sürecine sinerji katacak şekilde Washington tarafından teşvik edilmiştir.

Son olarak Amerikan siyasi eliti ‘Türk dünyası’ kavramının siyasi–stratejik tonlar içerecek şekilde kullanımının reddi konusunda istikrarlı ve tutarlı bir tutum sergilemişlerdir. Bu dünyayı siyaset, ekonomi ve uluslararası ilişkilerinde ‘ayrışmış’ ve ‘parçalı bir alan’ olarak gören Birleşik Devletler, Türk dünyasını daha geniş bölgesel ve küresel gündem ve denklemlerine eklemleyerek dış politika kararlarına dâhil etmektedir. Amerikan çıkarları açısından bu dünyanın önemi, kuşkusuz Türk devletlerinin siyasi–stratejik ve ekonomik ağırlığından bağımsız değildir. Ancak kısa ve orta vadede Türk dünyasının öneminin, eklemlemeye çalışıldığı coğrafyaların (başta Orta Doğu ve Güney Asya olmak üzere) ve bu bölgelerdeki büyük/yükselen güçlerin Amerikan çıkarları açısından ifade ettiği anlama bağlı olarak değişebileceği öne sürülebilir. 2012’de açıklanan ABD

<sup>109</sup> USGAM, *Jeopolitik Teoriler Ekseninde Amerikan Dış Politikasında Türk Dünyasının Yeri*, s.1.

Savunma Stratejik Planlama Rehberi<sup>110</sup> ve yine 2014'te yayınlanan Savunma Değerlendirme Raporu'nda<sup>111</sup> Birleşik Devletler'in ekonomik ve stratejik-güvenlik çıkarlarının özellikle Asya-Pasifik ve geniş Orta Doğu coğrafyasındaki gelişmelerle ayrılmaz bir şekilde ilintili olduğu vurgulanmıştır. Bu açıdan ABD'nin Çin, Güney Asya ve İslam dünyasıyla ilişkilerinin, hem devletler hem de bölgesel düzeylerde Türk dünyasına yönelik Amerikan vizyonu ve angajmanının en önemli bileşenleri olarak kalmaya devam edeceği söylenebilir.

## KAYNAKÇA

- Aktürk, Şener. "Turkish-Russian Relations after the Cold War (1992-2002)", *Turkish Studies*, Vol. 7, No: 3, 2006, pp. 337-364.
- Aliriza, Bulent ve Bulent Aras. *U.S.-Turkish Relations (a Review at the Beginning of the Third Decade of the Post-Cold War Era)*, the Center for Strategic and International Studies (CSIS) and the Center for Strategic Research (SAM), Washington, DC., 2012
- Amanov, Shatlyk. *ABD Dış Politikası ve İnsan Hakları (Rusya, Çin ve İran Örnekleri Bağlamında Konunun Değerlendirilmesi)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 2002.
- Amanov, Shatlyk. "Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Bölgesel Entegrasyon Hareketlerinin Değişen Dinamiği: Fırsatlar ve Sorunlar", *TÜRKSAY Türk dünyası 20 Yılı*, Mehmet S. Erol ve Yavuz Gürler (der.), Bordo Siyah Yayınları, İstanbul, 2011.
- Amineh, Mehdi P. ve Guang Yang (der.). *Secure Oil and Alternative Energy, The Geopolitics of Energy Paths of China and the European Union*, Vol. 27, Brill NV, 2012.
- Andelman, David A. "So Europe Ends at the Bosphorus?", *World Policy Journal*, 2010 27: 91, pp. 90-98.
- Ataöv, Türkkaya. "Türk Dünyasına Genel Bakış", *Türk Solu*, Sayı: 261, 2009.
- Aydın, Mustafa. "Global Değişim ve Genişleyen Türk Dünyası: Türkler ve Türkiler", *Liberal Düşünce*, 13/4, 1999.
- Aydın, Mustafa. "Türkiye'nin Orta Asya Politikaları", Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan (der.), *Beş Deniz Havzasında Türkiye*, Ankara, Siyasal Yayınevi, 2006.

<sup>110</sup> US Department of Defense, *Sustaining US Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense*, Washington, DC, January 2012.

<sup>111</sup> US Department of Defense, *2014 Quadrennial Defense Review (QDR)*, Washington, DC, March 2014.

- Барабанов, О.Н., “Политика США в Центральной Азии и Закавказье”, *Дневник АШПИ*, №18, Июль 2003 г. (Barabanov O.N., “Politika SSHA v Tsentralnoy Azii i Zakavkazye”, *Dnevnik ASHPI*, No:18, Iyul 2003), <http://ashpi.asu.ru/prints/pdf/dn18b.pdf> (Erişim Tarihi: 15 Mart 2015), pp. 14-39.
- Barnett, Thomas. “The Pentagon’s New Map”, *Esquire Magazine*, January 29, 2007, <http://www.esquire.com/news-politics/a1546/esq0303-mar-warprimer/> (Erişim Tarihi: 18 Şubat 2015).
- Bayram, Cezmi. “Yeni Medeniyet Tasavvuru ve Türk Dünyası”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi*, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Eskişehir, 2013, s. 395- 402.
- Blank, Stephen. “The Geostrategic Implications of the Indo-American Strategic Partnership”, *India Review*, 6:1, 2007, pp. 1-24.
- BNA *Report on the Pan-Turanian Movement*, Intelligence Bureau of Department of Information, No.2, October 1917, CAB/24/33.
- Central Asia Study Group, *Strengthening Fragile Partnerships—An Agenda for the Future of U.S.-Central Asia Relations*, The Project 2049 Institute, Arlington, February 2011.
- Çelikpala, Mitat ve Cavid Veliyev. *Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye: Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği*, CIES Policy Brief, No: 3, March 2015.
- Dal, Emel Parlar and Emre Erşen. “Reassessing the “Turkish Model” in the Post-Cold War Era: A Role Theory Perspective”, *Turkish Studies*, 2014, 15:2, pp. 258-282.
- Davutoğlu, Ahmet. “Turkey’s Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007”, *Insight Turkey*, Vol. 10, No: 1, 2008, pp. 77-96.
- Davutoğlu, Ahmet. *Turkic Republics Since Independence: Towards A Common Future*, SAM Center for Strategic Research, No: 5, January 2013.
- Efegil, Ertan. *Dış Politika Analizi*, Nobel Yayınları, Ankara, 2012.
- Eickelman, Dale F. and Kamran Pasha, “Muslim Societies and Politics: Soviet and US Approaches – a Conference Report”, *Middle East Journal*, vol. 45, no. 4, Autumn 1991.
- Ekici, Metin. “ABD’de Türkoloji Çalışmaları ve Problemleri”, *IV. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara, 2007.
- Erol, Mehmet S. ve Yavuz Gürler (der.). *TÜRKSAY Türk dünyası 20 Yıllığı*, Bordo Siyah Yayınları, İstanbul, 2011.
- Erşen, Emre. “Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü,” *Ortaoğru Analiz*, 5/52, Nisan 2013, s. 14-23.

- Fedorenko, Vladimir. *The New Silk Road Initiatives in Central Asia*, Rethink Institute, RETHINK Paper 10, August 2013.
- Feigenbaum, Evan A. "Adapting to the New Asia", *Asia Unbound—Council on Foreign Relations*, June 13, 2011, <http://blogs.cfr.org/asia/2011/06/13/adapting-to-the-new-asia/> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2016).
- Feigenbaum, Evan A. "Can the U.S. and India Cooperate in Central Asia?", *Asia Unbound—Council on Foreign Relations*, May 29, 2011, <http://blogs.cfr.org/asia/2011/05/29/can-the-u-s-and-india-cooperate-in-central-asia/> (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2016).
- Feigenbaum, Evan A. "Seven Guidelines for U.S. Central Asia Policy," *Asia Unbound—Council on Foreign Relations*, February 22, 2011, <http://blogs.cfr.org/asia/2011/02/22/seven-guidelines-for-u-s-central-asia-policy/> (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2016).
- Feneis, Ralph W. *Pan-Turkism, Turkey, and the Muslim Peoples of the Former Soviet Union: A Modern Problem in Historical Context*, U.S. Army War College, Carlisle, 1992.
- Freitag-Wirringhaus, Rainer. "Atheistic Muslims. Soviet Legacy and Islamic Tradition in Central Asia and the Caucasus", Kai Hafez (der.), *The Islamic World and the West: an Introduction to Political Cultures and International Relations*, Brill NV, Leiden, 2000, pp. 217-230.
- Friedman, Dov. "The Turkish Model – The History of a Misleading Idea", *Center for American Progress*, August 25, 2015, <https://www.americanprogress.org/issues/security/report/2015/08/25/119932/the-turkish-model/> (Erişim Tarihi: 25 Ağustos 2015).
- Glasser, Susan B. "Minister No—Sergei Lavrov and the Blunt Logic of Russian Power", *Foreign Policy*, April 29, 2013, <http://foreignpolicy.com/2013/04/29/minister-no/> (Erişim Tarihi: 13 Ocak 2015).
- Hale, William. *Turkish Foreign Policy (1974-2000)*, Portland: Frank Cass, 2000.
- Huirong, Zhao ve Wu Hongwei. "China's Energy Policy Towards the Caspian Region: the Case of Kazakhstan", *The Newsletter*, No. 62, Winter 2012, [http://www.ias.asia/sites/default/files/IIAS\\_NL62\\_28.pdf](http://www.ias.asia/sites/default/files/IIAS_NL62_28.pdf) (Erişim Tarihi: 7 Mayıs 2016).
- Huntington, Samuel P. "The Clash of Civilizations?", *Foreign Affairs*, 72, 1993, pp. 22-49.
- İbrahimov, Rovshan. *U.S.–Azerbaijan Relations: A View from Baku*, Rethink Institute, RETHINK Paper 17, October 2014.

- Игорь, Мурадян. *Региональные Проблемы Турецко-Американских Отношений*, Антарес, 2004 (Igor, Muradyn. *Regionalnye Problemy Turetsko-Amerikanskih Otnosheniy*).
- Kaplan, Muhittin, Abdullah Yuvacı ve Shatlyk Amanov. “One Nation, Many Voices? External Cohesion of the Turkic Council States in the United Nations General Assembly, 1993-2011”, *Bilig*, Summer 2015, No: 74: 123-148.
- Karagiannis, Emmanuel. *Political Islam in Central Asia - Challenge of Hizb Ut-Tahrir*, Oxon: Routledge, 2010.
- Karagöl, Erdal Tanas ve Salihe Kaya. *Enerji Arz Güvenliği ve Güney Gaz Koridoru (GGK)*, SETA Analiz, Sayı: 108, Eylül 2014.
- Kardaş, Şaban. “Turkey: Redrawing the Middle East Map Or Building Sandcastles?”, *Middle East Policy*, Vol. XVII, No. 1, Spring 2010, pp. 115-136.
- Karpat, Kemal H. “ABD’de Arap ve Türk Araştırmaları: İşbirliği Olanakları,” *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet, Milliyetçilik*, Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 73-87.
- Katz, Mark N. “Emerging Patterns in the International Relations of Central Asia”, *Central Asia Monitor*, No. 1-2, 1994.
- Katzenstein, Peter J. *A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium*, Cornell University Press, Ithaca & London, 2005.
- Kirişçi, Kemal. “Türkiye Daima Kendisini AB’ye Yakınlaştıracak Politikalar İzlemelidir”, Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer ve Mehmet Yeğin (der.), *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*, USAK Yayınları, Cilt 1, Ankara, 2009, pp. 1-19.
- Köstem, Seçkin. “When Can Idea Entrepreneurs Influence Foreign Policy? Explaining the Rise of the “Turkic World” in Turkish Foreign Policy,” *Foreign Policy Analysis*, 2016, pp. 1-19.
- Laitin, David D. “The National Uprisings in the Soviet Union,” *World Politics*, 44, 1991.
- Landau, Jacob M. *Pan-Turkism: from Irredentism to Cooperation*, 2nd edition, Bloomington, Indiana University Press, 1995.
- Laruelle, Marlène. *US Central Asia Policy: Still American Mars Versus European Venus?*, Europe-Central Asia Monitoring Policy Brief, No: 26, 2012.
- Laruelle, Marlene ve Sebastien Peyrouse. *Globalizing Central Asia: Geopolitics and Challenges of Economic Development*, New York, Routledge, 2013.

- Michael Mandelbaum (der.), *The Rise of Nations in the Soviet Nation: American Foreign Policy and the Disintegration of the Soviet Union*, New York: Council on Foreign Relations Press, 1991.
- Mankoff, Jeffrey. *The United States and Central Asia after 2014*, Center for Strategic and International Studies, Washington, DC, January 2013.
- Mankoff, Jeffrey. *Eurasian Energy Security*, Council on Foreign Relations, Special Report No. 43, February 2009.
- Menashri, David (der.). *Central Asia Meets the Middle East*, London: Cass, 1998.
- Mkhitarian, Natalia. "Consolidation of the Turkic World in the Ideology and Political Practice of Official Ankara: Retrospective Stage-by-Stage Analysis", *Central Asia and the Caucasus*, No.5 (29), 2004, pp. 134-139.
- Nacafov, Ceyhun. "The Europeans are barely dragging their feet", *The Region Plus*, 01 January 2013, <http://regionplus.az/en/articles/view/2355> (Erişim Tarihi: 7 Ocak 2015).
- Nichol, Jim. *Central Asia: Regional Developments and Implications for US Interests*, Washington, DC, Congress Research Service, March 21, 2014.
- Okur, Mehmet Akif. "Amerikan Dış Politikası ve Orta Asya: Dünya Düzeni Değişirken İlişkilerin Geleceği Üzerine Düşünceler", M. Savaş Kafkasyalı (der.), *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, s. 247-265.
- Öktem, Kerem, Ayşe Kadioğlu ve Mehmet Karlı. *Another Empire? A Decade of Turkey's Foreign Policy under the Justice and Development Party*, Istanbul: Istanbul Bilgi University Press, 2012.
- Öniş, Ziya. "Turkey and Post-Soviet States: Potential and Limits of Regional Power Influence", *Middle East Review of International Affairs*, 5/2, Summer 2001, pp. 66-74.
- Öniş, Ziya. "Turkey and the Arab Revolutions: Boundaries of Regional Power Influence in a Turbulent Middle East", *Mediterranean Politics*, 2014, pp. 1-17.
- Öniş, Ziya and Şuhnaz Yılmaz. "Between Europeanization and Euro-Asianism: Foreign Policy Activism in Turkey during the AKP Era", *Turkish Studies*, 10/1, 2009, pp. 7-24.
- Özdal, Habibe, Osman Bahadır Dinçer ve Mehmet Yeğin. *Mülakatlarla Türk Dış Politikası Serisi*, USAK Yayınları, Ankara, 2009.
- Özel, Soli. "Arap Baharı" ile Ortadoğu'da Değişen Dış Politika Dengeleri", *Perspectives*, Heinrich Boell Foundation, No:2, 2012, s. 58-61.

- Özel, Soli. "The Crisis in Turkish-Russian Relations", *Center for American Progress*, May 10, 2016, <https://www.americanprogress.org/issues/security/report/2016/05/10/137131/the-crisis-in-turkish-russian-relations/>(Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2016).
- Robins, Philip. "Turkey's Ostpolitik: Relations with the Central Asian States", David Menashri (der.), *Central Asia Meets the Middle East*, London: Cass, 1998.
- Roy, Olivier. *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Rubin, Barnett. "Contradictory Trends in the International Relations of Central Asia," *Central Asia Monitor*, No. 6, 1993.
- Rumer, Eugene, Richard Sokolsky ve Paul Stronski, "U.S. Policy Toward Central Asia 3.0", *Carnegie Endowment for International Peace*, January 25, 2016, <http://carnegieendowment.org/2016/01/25/u.s.-policy-toward-central-asia-3.0/iuxe> (Erişim Tarihi: 16 Şubat 2016).
- Sander, Oral. "Turkey and the Turkic World," *Central Asian Survey*, 13/1, 1994, pp. 37-44.
- Sakallı, Erol. *Amerikan Bilim Dünyasının Türk dünyasına Bakışı: İndiana Üniversitesi'nde Türk Kültürü Üzerine Yayımlanan Eserlerin Analizi* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Sayarı, Sabri. "Turkish Foreign Policy in the post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism", *Journal of International Affairs*, Fall 2000, 54/1, pp.169-182.
- Sokolsky, Richard and Paul Stronski. "How Much Should the United States Still Care About Central Asia?", *Carnegie Endowment for International Peace*, January 25, 2016, <http://carnegieendowment.org/2016/01/25/how-much-should-united-states-still-care-about-central-asia/it9y> (Erişim Tarihi: 23 Şubat 2016).
- Stone, Leonard A. "Central Asia Studies", *Journal of Third World Studies*, Vol. XXIX, No.1, 2012, pp. 175-202.
- Tacıbayev, Raşid. "Rusya'nın Orta Asya'ya Yönelik Politikalarının Dönemlere Göre Değişimi", M. Savaş Kafkasyalı (der.), *Bölgesel ve Küresel Politikalarda Orta Asya*, Ahmet Yesevi Üniversitesi, Ankara-Türkistan, 2012, s. 169-209.
- Taşpınar, Ömer. "The Rise of Turkish Gaullism: Getting Turkish-American Relations Right", *Insight Turkey*, Vol. 13, No.1, 2011, pp. 11-17.



- Tellal, Erel. "Türk Dış Politikası'nda Avrasya Seçeneği", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, Bahar 2005, s. 49-70.
- The White House. *A National Security Strategy of Engagement and Enlargement*, Washington, DC, U.S. Government Printing Office, July 1994, <http://nssarchive.us/NSSR/1994.pdf> (Erişim Tarihi: 8 Nisan 2015).
- Thompson, Scott. "Conference at CSIS: the Geopolitics of Energy", *Executive Intelligence Review (EIR)*, Volume 26, Number 51, December 24, 1999.
- "Turkey-Iran Rivalry in Central Asia Examined", *Foreign Broadcast Information Service*, FBIS-SOV-92-016, 24 January 1992.
- Tuğal, Cihan. "Democratic janissaries? Turkey's role in the Arab Spring", *New Left Review*, 76, 2012, pp. 5–24.
- Urazova, Elena. "Trends in Turkey's Economic Cooperation with Post-Soviet Turkic States," *Central Asia and the Caucasus*, No. 5/11, 2001.
- U.S. Department of Defense. *2014 Quadrennial Defense Review (QDR)*, Washington, DC, March 2014.
- U.S. Department of Defense. *Sustaining US Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense*, Washington, DC, January 2012.
- U.S. Senate. *Central Asia and the Transition in Afghanistan*, the Committee on Foreign Relations (Majority Staff Report), 112th Congress, First Session, Washington, Dec.19, 2011.
- USGAM. *Jeopolitik Teoriler Ekseninde Amerikan Dış Politikasında Türk Dünyasının Yeri* (imzasız yayınlanmış makale), <http://www.usgam.com/tr/katdown.php?cid=383> (erişim tarihi: 18 Ocak 2015).
- Vaner, Semih. *Unutkan Tarih – Sovyet Sonrası Türkdilli Alan*, Çev. Ercan Eyüboğlu, Metis Yayınları, İstanbul, 1997.
- Yazmuradov, Atajan. "The US's Greater South Asia Project: Interests of the Central Asian Countries and of the Key Non-Regional Actors," *Central Asia and the Caucasus*, No. 5/41, 2006, pp. 81–94.
- Yılmaz, Nuh. "U.S.-Turkey Relations: Model Partnership as an "Empty Signifier", *Insight Turkey*, Vol. 13, No.1, 2011, pp. 19-25.
- Zürcher, Erik J. *Turkey - A Modern History*, I.B. Tauris, 2007.